

1812 йылғы Ватан һуғышында 9-сы кантон (Үсәргән) атлы полктары

1

Билдәле булыуынса, башкорт халкы борон-борондан, Рәсәй дәүләтенә именлеген яклашып, уның бөтә һуғыштарында ла йән аямай катнашкан. Һәм шулай ук башкорттар, бабаларыбыздың үзгәре теләп Мәскәү дәүләтенә кушылыу шарттарын батша хөкүмәте тупас бозғас, үз асаба хокуктарын, милли-рухи азатлыктарын курсалап дәншәтле яуга күтәреләүе, ике йөз йыл буйына кораллы көрәше менән империя нигеҙҙәрен дер-һелкетеп какшатыуы ла сер түгел. Төптән уйлап караһаҡ, режим әгәр аҡыллырак кыланһа, баш бирмәүсән башкорт рухы толпарының ауызылығын бушағыраҡ тоторға тейеш ине, ләкин золмат-империя толпардың башына етеү сараһын һайланы: ул юк икән – уның мәшәкәтенән баш ауырттырыу за юк. Ә бының өсөн, кемдер яһил әйтмешләй, асыу-кисеү генә аз, иң мөһиме – халықтың тарихын тартып алып юк итергә кәрәк, сөнки тарихһыҙ калғандың рухы һына, рухһыҙ йәндәр үзенән-үзе бөтөүгә табан ыңғайлай. Был сәйәсәт (башкорттан маңкорт яһау) Рәсәйҙең батшалыҡ заманында тамырланып, 1917 йылғы большевиктар түңкәрелешенән һуңғы совет осоронда сәскә атты -- айырыуса ентәклә һәм каты куллы башкарылды. 1941 йылда дөйөм Ватаныбызға дәншәтле Гитлер фашизмы ябырылып, Сталин режимы бауыр астына канлы яра алғас кына, “урыс түгел милләт” тәрзең дә Рәсәй үткәнендә патриотик қазаныштары барлығы Кремль әһелдәренә берҙәй иҫтәренә төшөп, баяғы ауыз йыртҡыс ауызыҡ сак кына бушатылғас, канлы һуғыш барған 1943 йылда ғына башкорт халкы фронттағы улдарына данлы бабаларыбыздың яугир тарихын иҫкәртеү форсатын алды:

“Яугир башкорт халкы сит ил килмешәктәренә -- Ватаныбыздың намысына һәм азатлығына кул һузырға баҙнат иткән илбасарҙарға каты отпор биреүе тәүге тапҡыр ғына түгел, -- тип әйтеүде ул хатта. -- Тыуған илгә мөхәббәт менән янып, башкорт атлылары рус һуғышсылары менән бергә рус коралын мактаулы Фридрих II армияларына каршы һуғышып данланылар. 1760 йылда рустар менән бергә безҙең егеттәр тәкәббер Пруссияның баш калаһы Берлинға барып керҙе һәм аттарын Шпрее йылғаһында һуғарҙы.

Башкорт кавалерия полктары Михаил Кутузов командалығында 1812 йылғы Ватан һуғышында Наполеон Бонапарт сиреүҙәрен Россиянан кыуған рус ғәскәрҙәре сафында шанлы һуғышты. Был алыштарҙа улар иҫ киткес батырлыҡ һәм ғәйһәрлек өлгөләре күрһәттә. Башкорт атлылары Каһым түрә, Йәнтүрә һәм Абдрахман Аҡһегетовтар башлығында беренселәр булып Парижға бәрәп керҙе.

Кырым һуғышы афәтендә Севастополь ерҙәре үзгәренәң үлемһеҙ курсалыуы араһында Кара диңгез терәген обороналаусы башкорт полктарын

да күрзе. Беренсе донъя һуғышында башкорт кавалеристары кәперәйгән немецтар менән аз осрашманы.

Граждандар һуғышы йылдарында, йәш Совет дәүләтенә ун дүрт державаның интервенттары ябырылғас, батша генералдары безҙе аслыктың һөлдә кулы менән быуырға янағас, башкорттар Рәсәйҙең бөтә халыктары менән бергә Ленин сакырыуы буйынса коралға тотондо.

Улар Петроград фронтының алғы позицияларына сыктылар за былай тинеләр: “Беребез зә калмай һәләк булырбыз, ләкин дошманды үткәrmәбез!” Егет һүзе изге булды. Үз гүмерзәре хақына улар Кызыл Армияның башка частәре менән берлектә Петроградты – революцияның ялкынлы йөрәген һаклап алып калдылар” (С.Р. Кадиров. Урал бөркөтө. Өфө -- 1981; 166-167-се биттәр). Һәм, ниһәйәт, өндәре тығылған тарихсыларыбыздың да ауызлыгы 1944 йылда сак кына бушатылды -- Әбүбәкер Усмановтың “Башкорт атлылары 1812 йылғы Ватан һуғышында” тигән монографияһы донъя күрзе. Әммә, Бөйөк Ватан һуғышы бөйөк Еңеү менән тамамланғас, Кремлдең рухияты әүәлге хәленә кайтып, рухи булмышыбызды кабат ауызлыклау башланды, ахыр килә үткән быуаттың тукһанынсы йылдарында большевиктар режимы кыйралғас кына, күренекле яңы быуын тарихсыбыз Әнүәр Әсфәндиәровтың һәм башкалардың 1812 йылғы Ватан һуғышы тураһындағы тикшеренеүзәре ишәйеп, Наполеон сиреүзәренә каршы үз иҫәбенән, бер генә түгел, “утыз полк төзөп ебәргән” һәм башка матди саралар менән дә Рәсәй армияһын ихлас тотанаклаған халкыбыздың каһарманлығы тураһындағы мәғлүмәттәр халкыбызға еткерелә башланы. Һәм, ниһәйәт, Ватан һуғышының 200 йыллык юбилейы айканлы 2012 йылда Өфө “Китап” нәшриәтендә “Вклад Башкирии в победу России в Отечественной войне 1812 года. Сборник документов и материалов” тигән бик кәрәкле йыйынтыкка эйә булдык. Унда байтак документтар, иҫтәлектәр тупланған, әммә уны, мөмкин тиклем уғата тулыландырып, киң катлам укыусыларыбызға еткереп бурысы һәmmәбезгә -- заманында шанлы башкорт полктарын биргән һәр кантон, ырыуың бөгөнгө вариҫтарына туранан-тура йөкмәтелә, тип һанайым. Шула йәһәттән язуысы-публицист кәләмен тибрәтеп, изге эшкә өлөш булһын тип язылған был мәкәләм Ватан һуғышы вағифаларын махсус тикшергән егәрле тарихсыларыбыздың хезмәттәренә нигеҙләнде.

2

19 быуат башындағы Рәсәй дәүләте тарихы Наполеон Францияһы донъяны бүлешеп максатында алып барған 1805-1814 йылдар канкойошо менән, Францияға каршы берләшмәләрҙә катнашыуы менән билдәләнә. Англия, Австрия һәм Рәсәй берләшмәһе 1805 йылдың 2 декабрендә тарихта мәғлүм Аустерлице һуғышында еңелгәс, 1806 йылда ук Англия, Швеция һәм Рәсәйҙең яңы берләшмәһе ойошһа ла, Англия тайшанып, һуғыш ауырлығы Пруссия менән Рәсәй иҫенә ятқас, прусс армияһы тизҙән кыйратылып, артабан урыҫ армияһы француздарға каршы яңғыз һуғышканлыктан, император Александр I шула

һуғышҡа илдәге регуляр түгел көстәрҙе – һуғышсан рухлы башкорттарҙы ла йәлеп итергә мәжбүр була. 1806 йылдың 9 ғинуарында ул кисекмәстән 10 (ун) башкорт атлы полкы әзерләргә фарман биреп, үзтеләкле башкорт ир-егеттәре һәр кантондан ташкын йылғалай ағыла, һөҙөмтәлә тиз арала атлы ун мең башкорттан төҙөлгән һәм һәр береһе бишәр йөzlөк 20 (егерме) полк хәрәкәттәге армияға озатыла, шуларҙың икеһе 1807 йылдың 10 майында ук алғы һызыкта француз генералдары Массен һәм Вреде ғәскәрҙәре менән бәрелешә, йәнә икеһе 4 июндә Тильзит калаһы янындағы дәһшәтле һуғышта катнаша. Буранғол Ҡыуатов етәкселегендә 9-сы кантон (Үсәргән) башкорттарынан төҙөлгән 1-се атлы полк ул һуғыштарҙа ҡаһарманлыҡтар күрһәتكәне киң мәғлүм, император Александр беренсенең был кантонды үзенә император байрағы менән бүләкләүе быны яҡшы дәлилләй. Бына ул кул куйған документ:

«Божией милостью, Мы, Александр Первый, Император и Самодержец Всероссийский и прочая, прочая, прочая... Нашему Девятому Башкирскому Кантону. В воздание верности вашей и усердие к Нам оказанное, Жалуем вам Наше Императорское Знамя, повелевая употребить оное на службу Нам и Отечеству с храбростью и ревностью единому Российскому воинству, свойственным. Пребываем вам Императорского Нашего Милостию Благоклонны.
Дана, в Санкт-Петербурге, Мая 31 дня 1805 года.

Александр».

Император, үз кулы менән язып, кантон башлығы Буранғол Ҡыуатовтың үзенә лә хат ебәрә:

«Господин поручик Бурангул Куватов. В воздаянии отличной храбрости, оказанной вами в сражениях 4 и 6 июня противу французских войск, где вы, нанося удары неприятелю, поступили храбро, ободряя примером своих подчиненных, жалую вас кавалером Ордена святой Анны третьего класса, коего знак, к вам доставляя, повелеваю возложить на себя и носить по установлению, уверен будучи, что он послужит вам поощрением к вящему продолжению усердной службы вашей.

*Пребываю вам благосклонный Александр.
С.-Петербург 1 май 1808 г.».*

Рәсәй өсөн уңышһыҙ шул һуғыштан һуң француздар менән ике-ара Тильзит солохо төҙөшкәс, декабрь айында башкорттар үз иленә кайтарылып таратыла. Ләкин был Тильзит килешеүе көсөргәнешле яңы һуғыш алдынан тын алыу ғына ине, шуға күрә Рәсәй хөкүмәте төрлө яклап хәрби көстәренә һанын арттырыу сараһын күрә, шул йәһәттән империяның урыс булмаған халыктарына ла иғтибарын тағы арттыра. Башкортостан – беренсе нәүбәттә, әлбиттә, сөнки башкорттарҙы “яугир халык”, “атлы халык” тип юкка ғына атамағандар, был сифаттар быуаттар буйына канлы яуҙарҙа һыналып дөрөслөнгөн. Нәк шуға миҫал итеп заманындағы башкорт яугире Күсәрбай Аксулпановтың швед короле Густав III алдында күрһәتكән хәрби оҫоллоҡ, тапкырлыҡ өлгөһөн алайыҡ:

“Бөйөк Себерҙең икһез-сикһез сахраһында тыуып үскән шул кыйыу һыбайлы, -- тип тасуирлай сит мәмләкәт авторы, -- үзенә йылғырлыҡ һабағын шунан башланы: аты йән-фарман сабып барғанында эйерҙә туп-туры басып тороу өсөн ул өзәңгеләрҙе эйәр аша һалып шөйлә кысқартты. Шунан һуң Күсәрбай кәпәсен ергә ташланы ла бер ни тиклем араға атлатып барҙы. Кәрәкле тәңгәлдә ул менгәһен ҡапыл артҡа бора һәм, теҙгенде ат муйынына һалып, бер-нисә сажин

араны кәпәсенен эргәһенән йән-фарман саптыртып үтә. Шулай йән-фарман саптырткан килеш артына боролоп, Гораций һәм Вергилийҙың фарсылары һәм парфтары, шулай ук Ксенофондтың кардухтары һәм курдтары йолаһынса, оскор уғы менән кәпәсте үтәнән-үтә ата... Йәнә кәпәс тәңгәленән елдертеп һәм бәйгеһе башланған ергә етеп, шул ук алымын кабатлай – кәпәскә ике ук “Х” хәрефе һымак сатрашланып кәзәлә. Шул оҫоллоғонан һуң тағы, йән-фарман саптыртып барышлайы, Күсәрбай үргә йомортка сөйзә лә төшөп барғанында уны, йәшендәй оскор уғын атып, һауала килеш селпәрәмә килтерҙе. Ниһәйәт, һазағынан ук алып ергә ташланы һәм, йән-фарман саптыртып барышлайы, ерҙә яткан шул укты кулына эләктерә алып, уны юғары сирғытты ла икенсе уғы менән уны, һауала килеш, баяғы йоморткалай, кап-урталай яра атты”...

Ә бына Ж.-Б. Бретондың 1813 йыл Парижда сыккан китабының III томынан:

112-се бит. Казактар, шулай ук башкорт яугирҙәре еңел кавалерия сифатында башлыса разведка һәм сапкындар өсөн кулланыла.

118-се бит. Башкорттар – гүзәл һыбайлылар һәм иҫ киткес уксылар. Был кыйыу һуғышсылар өсөн батшаға хеҙмәт итеү ауыр йөк түгел – был уларҙың бурысы, улар уны шатланып башкара. Был яугир халыкта, боронғо спартандарҙай, карттарға айырым ихтирам: бөтә байрамдарҙа карт кешеләр иң хөрмәтле түрҙә ултыра.

120-се бит. Башкорт яугирҙәре елберзәк әләмле оҙон һөңгө (бының менән улар офицерҙы билдәләй), кылыс, ян, егерме уклы һазак менән коралланған. Яндары зур түгел, ғәзәти азиаттарҙың рәүешендә һәм, кәғизә буларак, тупаҫ эшләнгән. Ук башаҡтарында кауырһындар аз. Ләкин улар иҫ киткес шәп, мәргән ата”.

“Төньяҡ амурҙары” тиеп хаклы макталғандар шул!

Башкорт яугирҙәренең һуғыш оҫталығын урыҫ замандаштары ла юғары баһалаған:

II. Размахиндың “Башкорттар тураһында мәғлүмәттәр”енән

Башкорттар, бабаларына окшап, хәрби күнекмәләргә ифрат һәүәҫ. Шул һәүәҫлек һәр береһен кесе йәштән үк яугиргә кәрәкле бөтә шөгөлдәрҙе өйрәнергә этәрә. Улар ғөмүмән бөтәһе лә һыбай шәп йөрөй, һөңгө кулланырға, мылтыктан һәм бигерәк тә яндан атырға бик оҫта. Оҫоллоктарҙың һуңғыһы башкорттарҙа шул тиклем юғары кимәлгә еткерелгән ки, уларҙың күбеһе ук менән иң бәләкәй нәмәгә лә мәргән сәпәй, мәсәлән, үзенән йөз азым һәм унан да алысырақтағы турғайға.

Аноним авторҙың “Башкорттар тураһында иҫкәртмә”һенән

Яндан атып тура тейзереү өсөн уртаса ара кырк азым. Һуғышта башкорт аркаһындағы янын күкрәккә күсерә, ике укты кап-урталай бер юлы тешләп ала, ә икеһен янға йәтешләй ҙә күз асып йомғансы бер-бер артлы [дүрт укты] осора;

дошманына ябырылғанда аты аркаһына һырыша ятып, тетрәндерткес һөрәнләп, асыҡ күкрәк һәм һызғанған еңле беләк менән дошманға кыйыу ташлана, бер-бер артлы дүрт уғын атып ебәрәп, һөңгөһө менән сәнсә.

В.М. Черемшанский башкорттарҙың һуғыш оҫоллоғо тураһында

Кораллы башкорттоң төп йыһазын мылтыҡ, һөңгө, кылыс, ян һәм уклы һазак тәшкил итә. Әйткәндәй, башкорттар хәрби күнекмәләргә бик һәүәс: һөмүмән бөтәһе лә оҫта һыбайлы, һөңгөнө шәп куллана, мылтыктан һәм яндан мәргән ата, һуңғыһы менән шундай кеүәтле эш итәләр ки, алыс булмаған, мәсәлән ун биш сажин араға аткан ук, кешене генә түгел, хатта атты ла үтәләй сыға...

Императорҙың Ырымбур гөбөрнәтере Г.С. Волконскийға 1811 йыл 7 апрель фарманына ярашлы, ут капкандай ашықтырып 1-се һәм 2-се башкорт атлы полктары төзөлә, һәр полкта 530 кеше (полк командиры, поход старшинаһы, биш ясауыл, биш йөзбаш, биш һарунъя, бер квартирмейстер, бер мулла, бер писарь, ун иллебаш һәм унбаш, биш йөз ябай яугир) булырға, һәр башкорт үз коралы, монааты, кейеме һәм һәр береһе ике ат менән килергә тейеш. 1-се Башкорт полкы (һәм һуңыраҡ 7,8,9-сы полктар) 9-сы кантон Үсәргәндән йыйылып, Эйек йылғаһы тамағындағы Нововоздвиженск кәлғәһендә (хәҙерге Ырымбур өлкәһе һарыкташ районындағы Воздвиженка касабаһы) ойоша һәм май айында Самара аша Серпухов калаһына озатыла (2-се полк – Рыльск калаһына). Вакиғалар оҙаҡ көттөртмәй: 1812 йылдың 12 июнендә Наполеон армияһы Неман йылғаһын кисеп, Рәсәй еренә баһып керә -- халыктарҙы берҙәм изге яуга күтәргән Ватан һуғышы башлана. Шанлы генерал П.И. Багратиондың 2-се армияһы сафтарында кыйыу хәрәкәт иткән 1-се Башкорт (Үсәргән) атлы полкы яугирҙәре Гродно калаһы янындағы беренсе һуғыштарҙа ук зур батырлыктар күрһәтә, шулар араһынан Үзбәк Акмырзин, Буранбай Сыуашбаев, һарунъя Ғилман Хозайбирзин, ясауыл Ихсан Әбүбәкировтарҙың исемдәре билдәле. “Ревизские скаски”ҙарға карағанда, Үзбәк Акмырзин уҙаман (яу кырында ятып кала) ошо юлдарҙың авторы тыуып үскән Сәнкем-Биктимер ауылының Солтановтары нәҫеленән – Акмырза Көбәковтың ғәзиз улы булырға окшай.

3

Полоцк калаһы янындағы хәрби лағырҙан император Александр I иғлан кылған 1812 йылдың 6 июль Манифесында бөтә Рәсәй халыктарының изге һуғышҡа кузғалырға тейешлеге әйтеһеп, изге фарман бөтә гөбөрнәләргә еткерелә. Мәкерле һәм көслө илбаһарға каршы тороу, уны илдән тамам кыуып сығарыу өсөн, регуляр армияға ярҙамға дәүләт эсендәге “яңы көстәрҙе” йәһлеп итеү сараларын күрергә саҡырыла. Ошо айканлы Ырымбур гөбөрнәтере Г.С. Волконскийҙың бөтә башкорт кантондары башлыктарына аткарган 1812 йыл 25

июль бойорокнамәһендә барлык башкорт яугирҙәрен кисекмәй яуға әзерләргә кушылып, тәғәйен күрһәтмәләр бирелә: һәр кемдең яу менгеге курала торһон, төзөк һөңгөһө, кылысы, ук-һазағы һәм мөмкинлегенә карап мылтығы, пистолеты һуғышка әзер булһын.

Бөтә Рәсәй күләмендә, шул иҫәптән Башкортостанда ла, халыктарҙың патриотлык тойғоһо ифрат көсәйә, фронтка оҙатылырға тейешле башкорт атлы полктарына үз менге аттары, коралы, монаяты, кейеме, азығы менән үзгәрә теләп ағылыусылар өҙлөкһөҙ ырай. Мәсәлән, 1812 йылдың 9 авгусында 9-сы кантон Үсәргәндән 9-сы Башкорт атлы полкына алыуҙарын һорап бер туған Абдулхалик менән Нәзир Абдулвахитовтар, 10-сы кантон Бөрө өйәзенән йорт старшинаһы Абуталип үзенә Сәғит исемле улы менән икеһен бергә башкорт атлы полктарының берәйһенә кабул кылыуҙарын үтенеп генерал-гөбөрнәтер Г.С. Волконскийға ғариза язғандар. Һәр кантон үз халкының һанына, матди хәленә ярашлы бер йәки ике полк ойоштороп биргәндәр, ә 9-сы кантон Үсәргән, 1811 йылда ук үз иҫәбенән төзөп оҙатылған данлы 1-се полктан тыш, тағы 7-се, 8-се, 9-сы атлы полктарын йыһазлап оҙата. Шулай итеп, Наполеон армияһына ҡаршы Ватан һуғышында урыс армияһы сафтарында Үсәргән башкорттарының үзтөһөкә дүрт атлы полкы ҡаһармандарса ҡатнаша. Документтарҙан асыҡ күренепһенсә, фронтта 22 (егерме ике) башкорт атлы полкы һуғыша, шуларға өстөп тиге арала тағы 6 (алты) запас полктар төзөлә -- бөтәһе 28 (егерме һигеҙ) атлы полк. Ырымбур гөбөрнәһе халыктарынан Ватан һуғышында нисһәр полк ҡатнашыуын күрһәткән таблица фәһемле:

**Полки, созданные в 1811-1812 гг.
в Оренбургской губернии**

**Башкирские – 28;
Уральские казачьи – 5;
Оренбургские казачьи – 1;
Оренбургский драгунский – 1;
Тептярские – 2;
Мишарские – 2;
Уфимский пехотный – 1;
Ставропольский (за Волгой) калмыцкий – 1;
Всего – 45.**

Шуларҙан 12 (ун ике) мең башкорт яугире (алты полк) Рәсәй дәүләтенең тылын -- көнсығыш сиктәрен һаҡлай.

Үкенескә ҡаршы, башкортто өнәмәүсә бәғзе-берәүҙәр, шулай ук һөрһөгән башкорт нигилистары һәм яраклашыусы ялағай-куркактары һуңғы вақыттарҙа ифрат та яһилланып, Ватан һуғышы йылдарында Рәсәй азатлығын яҡлап башкорттарҙың атлы егерме һигеҙ полкы хеҙмәт иткәнлеген ҡәметеп күрһәтергә, егерме йәки егерме ике генә итеп сафсаталарға тырышалар. Уларса, йәнәһе, этнограф Р.Ф. Кузеев иҫәпләүенә яраҡлы, ул заманда барлык башкорт халкының бөтә булған ир-ат затын (бала-саға, ҡарт-корулар менән куша) 125000 (йөз егерме

биш мең) кеше генә тәшкил иткәнлектән, һәр береһе бишәр йөzlө егерме һигез полк төзөү өсөн ирзәр һаны етешмәй – төптө һигезһез ялған! Беренсенән, урыны ожмахта булғыры Р.Ғ. Кузеев хезмәттәрәндәге фактик материалдың байтағы алтын бәрәбәрәндә булһа ла, дөйөм концепцияһы ла, айырым һөзөмтәләре лә, үкенескә каршы, күп осракта дөрөслөккә тап килмәй – тарихи белеме һакыштар ғына уның һәр бер раһлауын алтынға һанай. Икенсенән, баяғы әйткән оторолокло авторзәр за башкорттарзан төзөлгән 22 (егерме ике) атлы полкты һәм, шуға өһтәп, шундай ук атлы полктар рәүешәндә Рәсәйзең көнсығыш дәүләт сиктәрен һаклап тороусы 12000 (ун ике мең) башкорт атлы ғәскәрән таний. Ун ике мең атлы яугирзең һәр береһе бишәр йөzlөк 6 (алты) полктан һасиллығын да танып, егерме икегә алтыны кушаһы (22+6) ғына кала – тимәк, ысынлап та 28 (егерме һигез) полк! Инде килеп Р.Ғ. Кузеевтың “125000 (йөз егерме биш мең) генә ир-ат”ына ышыкланып оторолокланыусыларзың сафсатаһын ябай арифметик ысул менән тикшереп күрһәтәйек. Фәндә асык билдәле булыуынса, бөтөн халыктың 5 (биш) проценты ғына ғәскәр була ала, әйтелгән айырым йөз егерме биш мең ир-аттан да – шулайук биш процент. Шуны сығарып бирһәк: $125000:100 \times 5 = 6250$ ғәскәри ир-ат – теүәл 12 (ун ике) полк. Тимәк, әгәр Р.Ғ. Кузеев һаклы булһа, башкорт халкы ул йылдарза, һык көсөргәһеп, 12 (ун ике) полк кына бирә алырға тейеш ине, был иһә ғәмәлдәге 28 (егерме һигез) полкка ла, баяғылар сафсаталаған “һи бары 22 (егерме ике) полк”ка ла тура килмәй – улар таянған халык һанының яңылышылығы фашлана...

1812 йылда Башкортостанда королок-кытлык аркаһында аслык булыуға карамаһтан, башкорт халкы илбаһарзәрзы өңеү файзаһына дәүләт казнаһына 500 (биш йөз) мең һум иғәнә йыйып бирә, Рәсәй армияһына бүләк итеп 4139 (дүрт мең бер йөз утыз туғыз) якшы яу атын үз кулдары менән фронтка илтеп тапшыра (шул йылкының сирек өлөшө (бер мең ике йөз кырк биш) – Үсәргән башкорттарынан. Яугир халыктың егерме һигез атлы полкы, әлбиттә, һизелерлек көс ине һәм ул, дөрөһөн әйткәндә, дәһшәтле Ватан һуғышында урыһ армияһына яңы һулыш өһтәне.

Башкорттарзың яу кырзәрында Ватан һакына йән аямай батырзәрса һуғышыуы тураһында доһман тарафынан юғары баһа бирелгән. 1812 йылда полковник Робер (башкорттарзы ул “монголдар” тип атай) үзенәң дуһына язған:

“Урыһтар безгә каршы монгол урзаларын ебәрзе! Бөтә дәүерзәр безгә каршы кузғалғандай! Тирегә һәм мехка төрөһгән был кешеләр куркыузы ла, кызғаныузы ла белмәй. Уларзың һуғыш алымы аптыраткыс. Улар кырағайзәрса һөрәнләй зә өйөрө менән емергес ябырыла. Уларзы күп йәзрәләр киһеп һала, ә был уларға һис тә куркыныс түгел. Һез хайран калырһығыз, ләкин үззәренәң коралланышында улар беззең канонирзәрзы рәһимһез кырыусы яһ һәм уктар куллана. Капитан Клемансоһың өсмөйөшлө кәпәсе монгол уғынан тишелде, ә был иһә алыһ яландағы сак-сак күренмәле нөктәнән осоп килде. Оһо әзәм ыһанмаһ яугирзәр менән бәрелешкәһгә тиклем үк, уларзың кырағай күмәк һөрәнән иһетер-иһетмәһтән, беззең һалдаттар һуғыш кырынан каса. Акылға һыймаһлык был, әйтерһең дә, саң әсенән Сыңғыз-һаһың урзалары калкыһған!”

Наполеон генералы де Марбо 1813 йылдың 4-7 октябрҙә Лейпциг калаһы янындағы “халыктар бәрелешендә” төньяк амурзары” тип аталған йәш башкорт яугирҙәренең француз армияһында тәрән тәьсир калдырыуын билдәләй: “Һуғышка яңы алынған, француздарҙы бөтөнләй белмәгән был егеттәр үзҙәренең башлыктары тарафынан шул тиклем дә рухландырылғайны ки, беренсе килгән көнөндә үк безҙе касырға мәжбүр итәсәктәренә инанып, ғәскәрҙәребезҙең күз алдында иҫәпһеҙ күп өйөрләнеп безҙең өскә ташланды, ләкин мылтыктарҙың һәм мушкеттарҙың залпы менән ҡаршыланып, бәрелеш ҡырында байтаҡ һандағы үлектәрен калдырҙы. Был юғалтыуҙар уларҙы, ҡызышкан кандарын һыуытыу урынына, ҡайнарлаттылар ғына. Ғәскәрҙәребезҙе уратып улар, нәк һағызақ күстәреләй ҡанығып, көтмәгән һәр тарафтан ябырылдылар. Уларҙы ҡыуып етеү бик ҡыйын булды”.

Баш командующий М.И. Кутузов үзе һәр урыс һуғышсыһының, казак һәм башкорт яугиренең батырлығына һокланыуын белдергән: “Рус һуғышсыларының бөтәһе һәм һәр береһе ниндәй шатлыҡ, ҡәнәғәтлек менән үзҙәренән еңелеп ҡасып барған дошманды эҙәрлекләүен һәм безҙең һуғышсыларҙың, шул иҫәптән казактарҙың һәм ҡайһы бер башкорт полктарының ниндәй батырлыҡ менән уларҙы ҡыйратыуын күз алдығыҙға ҡилтерһәгеҙ ине!”

Дөйөм Ватаныбыз Рәсәйҙең үзәллелығын, именлеген ҡурсалау өсөн Ватан һуғышында ошондай за физикәр ҡатнашкан башкорт халқының данлы полктары – “төньяк амурзары” иҫтәлегенә, Бородино ҡырында ғына түгел, хатта Башкортостандың баш калаһы Өфөлә һәйкәл ҡуйылмауын маңҡортлаша барыуыбыҙҙың билдәһелер һәм был хәл дөйөм Ватаныбыз Рәсәй өсөн дә бик аяныслы тип һанайым...

Француз яуында байтаҡ башкорт катындары ла үзҙәренең яугир ирҙәре йәнәшәһендә һуғыш сәфәрен үтә, заманында урыс авторы В. Зефиоров шул һуғыш ветеранының үз ауызынан ишетеп язып алған хәтирә тап ошо хакта бәйәнләй. Күптәребез өсөн билдәһеҙ калған йәки яртылаш ҡына мәғлүм булған киммәтле комарткины укыусылар игтибарына тулы килеш күсерәйек.

В. Зефирова. Йәнтүрә хикәйәте (1847 й.)

...Өйзәге бер нәмәгә иғтибар иттем: тимер күлдәк -- башкорттардың боронғо һуғыш кейеме...

-- Был монаят һеззә хәзер кулланыламы? -- тип кызыкһындым.

-- Юк, хәҙрәт, -- тине Йәнтүрә, -- безҙең егеттәр индә буҫтау көрткә, киверҙарҙа ғына йөрөй ыспайланып -- ауыр тимер күлдәктәр онотолдо. Әүәлге заман башкорттары бүтәнсә ине: әйтәйек, хәрби сәфәргә сакырһалар, тимер күлдәк кейәһең, өстөнән -- күк көптән, башыңа -- аҡ калпак, арҡаңда -- уклы һазак, билеңдә -- кылыс, кулыңда -- һөңгө һәм китәһең командир кушқан яҡка. Шундай кейем-коралда мин француздарға каршы һуғышта һәм улардың баш калаһы Парижда булдым.

-- Ә һисек, матурмы Париж? -- тип һораным.

-- Данлы кала, ифрат шәп! Ә катын-кыҙҙарысы!.. -- тип өстәне көлөмһөрәп, -- иҫ китмәле һылыуҙар! Тик шуныһы -- әбекәйем яңғызымды кызырырға ебәрмәй ине... Сая катын!

-- Һисек индә катын, -- тип аптырап бүлдерҙем, -- әллә ул да һуғышта булдымы?

-- Булды, миҙалы ла бар.

...Һүз ыңғайында ул француз яуындағы үзенә бәйлә ике вакиғаны хикәйәләне.

Безҙең ғәскәр Дризенгә бик кызыу барҙы. Без өс көн һәм өс төн аттарыбыҙҙан төшмәнек. Ул ваҡытта августың урталары ине. Эсә һауа кешеләрҙең тынын кура. Бик нык арыным. Ат өстөндә көскә-көскә генә килдем. Ахырҙа, бара торғас, миңең хәл тамам бөттө. Мин атты юлдың бер яғына кайырҙым да үләнгә яттым. Бисәм дә үземдең янда ине. Ул да миңең янға ултырҙы. Ул өзөлөп-өзөлөп илай башланы. Мин сак-сак кына тын ала инем. «Хуш бул,— мин әйтәм,— тыуған илем Бангкортостан, хуш булығыҙ киң сахраларым, мин һезҙе хәзер яңынан кайтып күрә алмам индә». Миңә бик кыйын, бик ауыр ине. Тамағым кипкән. Безҙән алыс түгел күтерле соҡорға окшаған, ылымыклы бер бәләкәй күл бар икән. Һисек етте шулай, бисәм ярҙамы менән, шыуышып шул күл янына барып еттем. Сисендем дә бер сәғәт самаһы һыу эсендә яттым. Миңә еңел булып китте. Аяҡка баһып, һыуҙан сыктым. Сығыу менән мин куркып киттем: көллө тәнемде, муйынымдан алып табаныма тиклем, һөлөк һырып алған. Бисәм куркыуынан йығылып китә язды. Куркыуҙан һуң мин шатландым. Канымды тағы бер аз һурһындар әле тип, яңынан һыуға инеп яттым. Һыуға өсөнсө тапкыр инеп ятҡандан һуң, миңең канымды эсеп туйған һөлөктәр үзҙәре төшөп бөттөләр. Шунан һуң тәнем еңеләйеп китте. Ауырлыҡ кул менән һыпырып ташлаған кеүек булды. Мин үзем кейенеп, атыма ыргып мендем. Бисәм менән икәүләп, үзебезҙең әтрәттә кыуып еттек.

Икенсе бер ваҡыт мин тыуған илемә әйләнеп кайтыуҙан бөтөнләй өмөтөмдө өзгәйнем. Бисәм генә коткарып алып калды. Кайһы урында икәне

хәтеремдә калмаған, беззе бәләкәй бер күзәтселек әтрәтенә куйзылар. Белмәйем, без нисектер күрмәй калғанбыз, таң атып килгәндә, түштәренә тимер такта кейгән егермеләп француз беззең алға килеп сыкты. Без тиз генә һөңгөләребеззе әйәргә нығытып, һөрән һалып, яуыздар өстөнә ташландык. Мин атланған ат бик йылғыр, куркмаусан ине. Сабып барған ыңғайға бер французды һөңгөм менән сәнсеп йыктым. Һөңгөнә тартып алып маташканда, икенсәһе килеп, кылысы менән минең яурынға сапты. Тимер кейем сызаманы, мин сабылған яурын менән аттан йығылып төштөм. Шунда иштән язғанмын. Һушыма килгәндә, беззең иптәштәрзең яртыһы тегеләр тарафынан туракланып бөткәнән күрзем. Калғандарының кул-аяктары бәйләнгән. Бисәм янымда юк ине. Мин инде уны бөтөнләй донъяла юктыр тип уйланым. Аттарға мендереп, беззе пленгә алып киттеләр. Сәғәт ярымдан һуң капыл урман араһынан бер йөз самаһы Дон казактары килеп сыкты. Беззе тирәләй уратып алдылар. Унлап кына калған француздар койолоп төштө. Бирелеүзәрен белдереп, баш әйзеләр. Караһам, бисәм Дон казактары араһында йөрөй. Ул эш шулай булып сыкты: без һуғыша башлау менән, минең катын, тегеләргә каршы тора алмаясағыбыззы аңлап алып, һуғыш майзанынан тайшанып сыккан да, беззең главный әтрәткә хәбәр иткән. Әйе, әгәр зә бисәм булмаған булһа, мин үз илемдә былай итеп байрам короп, күңел асып йөрөй алмаған булыр инем. Яманлап бер һүз зә әйтерлек түгел. Бик якшы һәм дан бисә!

Кем һәм кайзан ул яугир Йәнтүрә?

“Үсәргән-Түңгәүер шәжәрәһе”нән без уның Үсәргән башкорто икәнлеген, хәзерге Ырымбур өлкәһенең Һарыкташ районы Жултый ауыл советындағы Этбай (Үрге Ырыскол – Каҫмарт йылғаһының уң ярында) ауылынан икәнлеген күрәбез (бабаһы – хәзерге Башкортостандың Йәнсура районындағы Өмбәт ауылын нигезләүсе Өмбәт батыр). Шәжәрәнән өзөп алғанда:

1. Якүсте (Күскенсе) Мусакай улы. – 2. Именбирзе Күскенсе улы. – 3. Таймас-бей (кенәз) Именбирзе улы (Шешәйзәр араһы Кәзерша, Акназар ауылдары). – 4. Бабай Таймас улы (хәзерге Күмертау калаһы ереккән Бабай ауылын нигезләүсе). – 5. Өмбәт-абыз Бабай улы (Һамар буйынан Өскәлек буйына килә: 1600-1703 йй.). – 6. Этбай Өмбәт улы (Этбай – Үрге Ырыскол-Этбай ауылын нигезләүсе). – 7. Бохарбай батыр Этбай улы. – 8. Йәнтүрә батыр (1812-1814 йй. батыры) Бохарбай улы...

4

Фронттағы башкорт яугирҙәренең физикәр батырлығын, рухи-мәҙәни һәм әхләки базыклығын һокланып ихлас тасуирлаусы язма хәтирәләр байтак; шуларҙан был мәкәләгә, темабызға ярашлы, күберәген Үсәргәндең 1-се, 7-се, 8-се, 9-сы Башкорт атлы полктарына кағылышлылары һайлап алынды.

Рухи-мәҙәни һәм әхләки базыклығы, тигәндә, Бөйөк Британияның Рәсәй армияһындағы вәкиле генерал Р.-Т. Вильсон көндәлектәренең Таруса калаһында

1812 йылдың 13 октябрь сәхифәһе қызыклы. Шуньһын да иҫкәртәйек: был әфәнде, Көнбайыш Европала тамырланған хаталы кағизә буйынса бөтә төркизәрзе, шул иҫәптән үзе күргән башкорттарзы ла, “татар” тип атай, ләкин язмала Платов армияһындағы 9-сы Башкорт (Үсәргән) атлы полкы тураһында һүз бара. Күп генералдар менән бергә Платов табынында һыйланғанда, ти ул, башкорт полктарының береһенән белдермә-хәбәр килде – сиркәү бизәктәрен иретеп койған бик күп алтын-көмөштөң француз-дошмандан тартып алыныуы, ә “безҙең тарафтан уларзы йомоп калдырыу оло гонаһ буласағы” әйтелеп, шул хазина генералдың карамағына озатылған. Әй илаһым, юғарыраҡ кимәлдәге милләттәргә әхләки өлгө булырлык ниндәй күркәм сифат һакланған быларза! – тип һоклана көндәлек авторы һәм бер казак полкында шундай ук хәрби уल्याны дәррәү бүлешеп алып байығанлыктарын үз күззәре менән күреп аптырай...

Урыҫ авторы А.Н. Олениндың шул ук темаға фәһемле хәтирәһен, тәрән мәғәнәле тәҫһир көсөн һаклар өсөн, үз телендә килеш бирәйек:

*Из «Рассказов из истории 1812 года» А. Н.
Оленина*

Генер. Бороздин мне рассказывал, что часто случалось ему видеть башкирца, который к нему на походе принесет целый ком серебра, отбитого у неприятелей, из числа грабленных в церкви образов, и говорит изломанным русским языком: «Вот, бачька, серебра, прикажи взять». - «Как взять? Да оно твое, ты его отбил». - «Да, бачька, отбил, но оно твой мечет». - «Что же ты его и возьми, оно тебе теперь принадлежит». - «Нет, бачька, Магомет убьет. Вот, видишь, собак француз умирает (показывая тут же на дороге лежащего и умирающего француза, каковой пример на всяком шагу встречался!), видишь, бачька, он умирает за то, что мечет ваш грабил!» Какая противоположность просвещенного и невежественного народа!

Башкорттарзың ер йөзөндәге бөтә милләттәргә, диндәргә лә берзәй хөрмәт менән карауы, башкорт яугиренең юғары әхләки һәм мәҙәни сифаттары нәүбәттәге документта күркәм сағыла:

*Пожертвование 1000 рублей 1-м Башкирским полком
на восстановление разрушенного французами
исторического памятника в Москве - Донского монастыря*

8 сентября 1813 года

Перевод письма с башкирского языка к графу Матвею Ивановичу Платову
от старшины 1-го башкирского полка Кутлутельдея Темировича

Ваше сиятельство, милостивый государь граф Матвей Иванович!

Уже с давних времен под скипетром августейших российских монархов с любезными своими семействами блаженствуем. Когда вздумали хищные французы напасть на отечество наше, по воле всемилостивейшего нашего государя призваны и мы на помощь для обороны нашей границы под начальство вашего сиятельства. При всем нашем рвении не могли унять сих святотатцев, допустили до Москвы, где ограблены древние чудотворные храмы божий, в чем считаем себя не менее виновными, что не укротили сволочь нечестивую и позволили ограбить святыню. Само провидение наказало извергов за их бесчестный и безбожный поступок против святой церкви.

А ныне слышали мы, что герои русские намерены возобновить благолепие Донского монастыря в Москве. Благоволите, ваше сиятельство, и нам удостоиться, по возможности наших сил, участвовать в сем богоугодном деле. Мы прилагаем тысячу рублей ассигнациями к определенным даяниям в сие святилище. Хотя мы считаемся иноверцами, но бог у всех народов один!.. Удостоив принять нашу просьбу, по гроб обяжете всех нас.

Русский вестник на 1814 г. Кн. 9. С. 64-66

Артабан, Үсәргән башкорт атлы полктарының һуғыш юлдарын һәм батырлыктарын мөмкин тиклем ентекләк яктырту өсөн, дүрт полктың һәр берһенә айырым бүлек асып, тарихсыларыбыз йыйып бастырған документтарҙы нисек бар – шулай, тәржемәһеҙ биреү хәйерле булыр.

5

1-се Башкорт атлы полкы (тарихсыларыбыҙың иҫкәртмәләренән тәржемәләп күсерәм). Уның командирҙары ошолар булған: Звериноголов гарнизон батальоны майоры В.Ф. Добровольский, ә 1812 йылдың апреленән – Нарва драгун полкы майоры М.М. Лачин, ул үлгәндән һуң 1813 йылдың октябренән – Павлоград гусар полкы майоры кенәз Ф.Ф. Гагарин, ул әсир төшкәс, 1814 йылдың 21 февраленән – старшина К. Тимеров, ул әсир төшкәс, 1814 йылдың 1 мартынан – ясауыл И. Әбүбәкиров. Әммә тарихсыларыбыз полктың һуңғы командиры Буранғол Кыуатовты күз уңынан ысқындырғанға окшай:

“Башкорт полктары Рәсәй сиген һаклауҙа, басып алыу һуғыштарында әүзем катнаша. Атаман Платовтың Рәсәй ғәскәренең баш командующийына биргән рапортында 1-се башкорт полкы командиры Буранғол Кыуатка, сотник Карағужа Кәзерғолға, Айсыуак Үзәнбайға, прапорщик Каһарман Буранғолға, каһарманлыктарын атап әйтеп, рәхмәт һүҙҙәре еткерелгән” (Марат Түләбаев. Йәнтөйәктең хәтер хазинаһы. Өфө – 2005; 10-сы бит). Аталы-уллы каһармандарыбыз капитан Буранғол менән прапорщик Каһарман Париждағы Еңеү парадында катнаша, император Александр I сакырған тантаналы мәжлестә кунак була.

Һуғыш башланғандан алып полк түбәндәге һуғыштарҙа катнашты: 15 июндә Гродно калаһы янында, 27-28 июндә Мир местечкоһы эргәһендә, 30 июндә Несвиж местечкоһы эргәһендә, 2 июлдә Романов местечкоһы эргәһендә, 27 июлдә Лешня ауылы һәм Молево Болото эргәһендә, 12 августа Смоленскиҙан сигенгәндә, 22-25 августа Можайск янындағы аръяргард һуғыштарында, 26 августа Бородинола, 8 сентябрҙә Мәскәү янындағы аръяргард һуғышында, 14 сентябрҙә Вишневское касабаһы эргәһендәге һуғышта. Полковник И.Е. Ефремов әтрәте берлегендә 8 сентябрҙән 14 октябрғәсә Молодь касабаһында тороп, Серпухов юлын кәртәләне. 14 октябрҙән полктың бер өлөшө -- полковник кенәз Н.Д. Кудашев әтрәтендә, артабан Баш армия обоздарын һакларға ебәрелде. Полктың бер өлөшө Англия вәкиле генерал Р.-Т. Вильсон конвойында булды, полктың бер өлөшө армия берлегендә 15 октябрҙә Малоярославцев янындағы бәрелештә катнашты һәм 17-18 октябрҙә -- дошманды эзәрлекләүҙә. 1813 йылдың гинуарында полк Платов корпусы сафтарында Данциг кәлгәһен камауҙа катнашты. Февралдә -- генерал-майор А.Х. Бенкендорфтың оскор әтрәте берлегендә кавалериянан генерал граф П.Х. Витгенштейндың 1-се Айырым

корпусында, мартта – генерал-майор В.К.Ф. Дернаберг әтрәтендә Л.Г.Т. Вальмоден корпусында. Полк Германиялағы һуғыштарза катнашты. 2 ноябрьән 22 декабрьгәсә -- Бенкендорфтың Голландияға рейдында. 1814 йылда Винценгероде корпусы берлегендә полк Силезия армияһына беректе һәм Франция ерзәрендәге һуғыш хәрәкәттәрендә катнашты, хәрби сәфәрән Парижда тамамланы.

Күрәһегез, үсәргәндәр төзөп ебәргән данлы полк француздарға каршы һуғыштың тәүге көндәренән үк азағынаса бөтә мөһим һуғыштарза, шул иҫәптән хәл иткес Бородинола, батырзарса катнашып, еңеүселәр сафында Парижға барып кергән. Голландияны (хәзерге Нидерландтарзы) азат итеүзә лә катнашкан. Тик шуныһы аяныс: ошо каһарман 1-се Башкорт (Үсәргән) атлы полкы тураһында Бородино кырында ла, башка бер ниндәй урында ла, хатта Үсәргәндең үзендә лә дәүләт тарафынан рәсмиләштереп күтәртелгән бер ниндәй зә иҫтәлеклә һәйкәл юк...

***Молево Болото ауылы эргәһендәге һуғыш тураһында француз армияһы
врачы Генрих Роостың иҫтәлектәренән***

8 августа беренсе қояш нурзари менән... қапыл һуғыш ораны яңғыраны: “Дошман килә!” Артынса ук көллә тарафтарза атыш ишетелде, тревога борғоланылар һәм без яп-якында урыстарзы күрзек, улар ошоғаса Инковта торған, тулыһынса буталышкан француз полктарын кыуып килә ине. Бындай осрактарза мин һәр сак беренселәрзән ат өстөндә булғанлыктан, қасып килгән француздарзың аймылышып қаушауынан был әштең насар бөтәсәген шәйләнем... Без, берләшмәндәр (союзниктар), рух ныклығы һаклап, ...урыстарзың кеүәтлә ырғылышын туктаттык һәм озақ вакыт казактарзың һәм башкорттарзың алға барышына қамасауланьк. Ошонда без беренсе тапқыр уктарзан атылуға тарынык, уларзың күпселеге һауала осоп барышлайы нәк пүләләй һызғыра. Шундай ук бер поляк офицерының ботона тейзе, икенсеһенең хәлләһендә тороп қалды; ул уктарзы без, иҫтәлек итеп, озақ вакыт тейәп йөрөттөк. Врачтарға қанлы әш етерлек булды, мин дә керештем. Без уктар һәм, башкорттоқолор, моғайын, ниндәйзер қоралға тап булдык – бысак та, қылыс та түгел, ә шуларзың терһәк озонлок қушылдығы. Мин бер офицерзың, шундай қоралдан курсаланырға тура килгәнлегенән зарланыуын ишеттем...

***Бородино һуғышы алдынан башкорттар менән атышыу тураһында
француз офицеры М. Кабо иҫтәлектәренән***

Нәүбәттәге көндәрзә, 5-6 сентябрьзә, без сак қына алға үттек, урыс армияһы безгә каршы төрлө позицияларзан һәләкәтлә артиллерия қулланып, ныкышмалы каршы торзо һәм казактарзан, қалмыктарзан һәм башкорттарзан хасил уксыларзың тығыз тезмәһе менән кәртәләнде ситенгәһендә. Ян һәм уктар менән қоралланған, уктарының һызғырыуы йәнгә тейгән ошо һуңғылары (башкорттар. –

Й.С.) бер-нисә егерзы яраланы. Дүрт фут тирәһе озонлоктағы уктарзың береһе безҙең полк капитанының атының муйынына тейзе. Атыш барышында без был башкорттарзың бер-нисәһен үлтерзек...

*Француз армияһының әсир төшкән офицеры
лейтенант С. Рюппель иҫтәлектәренән*

Бер-нисә көн безҙең яндан бер-бер артлы башкорт полктары уззы, улар, кавалерия буларак, мине айырыуса кызыкһындырзы. Бындай полкта 400-500 кеше, бөтәһе лә ифрат көслө, киң яурынлы, кара һөрөңкө монгол йөзлө, шуға күрә уларзы бер-береһенән айырып таныу кыйын. Улар казак һөңгөһө, янлы-уклы зур күн һазак, шулай ук бәләкәй кылыс менән коралланған. Итектәре шпорһыз, быны камсы алмаштыра. Баштарында һыуыкта колактарынаса каплатып төшөрә алырлык мех тирәсле түңәрәк күк кәпәс. Офицерзари кызыл кәпәс, бәзык күк төслө мех көптән (кафтан) кейә, уларзың кылыс кайышы һәм йүгәһе көмөшлөп бизәлгән, ызбурийзари казактарзыкына окшаш. Йәнә лә иҫкәртәйем, барса казак, калмык, башкорт ғәскәриҙәрәндә юғары дәрәжәлектә оҫта итеп фил һөйәгә, перламутр (мәрүәт), көмөш йәки алтын менән сәмәрләнгән әйәренә карап билдәләйҙәр.

Бындай полктарҙа мин борғосолар күрмәнем. Улар, моғайын, кәрәкмәйҙәр зә, сөнки тукталышта йәмгә йөз яугир, кайсак хатта бөтә полк бер үк зур ихатала урынлашканлыктан, әтрәттәр таралышмай. Мин шундай ихатаға ингәнемдә менгеләр өйөрөнөң, ерзә яткан тағаракты һарыктарзай һырып алып, бөтәһе бергә ашауын күреп аптыраным. Күп башкорттар хатта каты һыуыктарҙа ла күлдәксән генә йөрөй бирә. Түбәләрендә өлтөк калдырып сәсе кырып алынған баштары ғәжәп сәйер күренә ине... Улар тағы зур хезмәт күрһәтәсәк, сөнки түземлектәре, талымһызлыктары менән еңел хәрби берләшмәләрзә һуғышырға ифрат йәтештәр...

Мәкәләһең дауамында үсәргәндәрзәң данлыклы дүрт полкына бәйле бик киммәтле документтар, өҫтәрәк әйтеһеүенсә, тәржемәлә бәсен кәметмәс өсөн, тарихсыларыбыз төзөгән баяғы йыйынтыктан нисек бар -- шулай (кайһы урындарҙа сак кына кысҡартылып) төп нөсхә теләндә күсерелеп бирелә.

Хәрби фармандан

Зауряд-сотник Иждавлет Имсарин. Генерал-фельдмаршалом князем Барклаем де Толли за сражение 27 июля 1812-го года между деревнями Молево Болото и Лешнею произведены в следующие чины: Хорунжие Мурат Кульчуринов, Ерым Азаматов, 1-го Башкирского полка зауряд-сотник Иштавлет Имсарев, зауряд-хорунжие Мурат Курудинов, Ярым Азаматин и Янмудза Шкальдеев, что удостоено и высочайшего утверждения, о чем объявлено инспекторскому Департаменту 13-го ноября того же 1812 года за № 943-м.

Һәм бына шул башкорттарҙың, был тәғәйен осракта 1-се Башкорт (Үсәргән) атлы полкының, башкомандующий М.И. Кутузовтың үзенән макталыуы ("Любезники-любизар, маладис, маладис!" – тигән мәшһүр йырыбыз, моғайын, шул айканлы тыуғандыр):

*Из приказа главнокомандующего армиями князя М. И. Кутузова
по армиям с объявлением благодарности казачьим полкам
С. Ф. Балабина 2-го и И. Е. Ефремова*

20 сентября 1812 года

Войска Донского г. полковник Ефремов, быв отряжен от армии на Серпуховскую дорогу с полками Донским Андриянова 2-го, Симферопольским конно-татарским и с 1-м Башкирским, 14-го числа сентября при селении Вышневом, встретив неприятеля, нанес ему сильное поражение, при коем взято в плен 500 человек.

Таковой подвиг полковника Ефремова и бывших под командою его чинов, доказывающий рвение их к службе государя императора, не премину довести до высочайшего сведения, изъявляя сим мою признательность г. полковнику Ефремову.

Князь Г[оленищев]-Кутузов.

*Из «Перечневой ведомости состоящих при штабе
генерал-лейтенанта графа М. С. Воронцова генералов, штаб- и обер-офицеров и
нижних воинских чинов, действительно бывших на службе в 1812 году»*

Башкирских полков:

1-го Башкирского: урядник Бурбай Бердинов, башкиры Сансе Куцубаев, Ишкузя Карешен, Дусай Тиматов, Барис Салимиев.

Дежурный полковник [подпись неразборчива].

*Представление генерал-майора А. Х. Бенкендорфа
генерал-майору Ф. Ф. Довре о награждении воинов
1-го Башкирского полка*

29 марта 1813 года

Вашему превосходительству почтеннейше честь имею представить список об отличившихся господах штаб- и обер-офицерах 22-го февраля с прописанием сделанных ими подвигов. Покорнейше прошу милостивейшаго Вашего внимания на столь достойных офицеров, что будет служить им поощрением к дальнейшим подвигам.

**Из «Списка военным нижним чинам, отличившимся сего марта 21-го дня
в сражении против неприятеля под городом Люнебургом»**

29 марта 1813 года

№	Имена и прозвания	Подвиги соделывающие	Чему достойны
1-го Башкирского			
1	Урядник Афанасий Ковалев башкиры	Быв в охотниках при ударе на неприятельскую батарею, они не- взирая на сильный огонь, из ору- дий картечью и из ружей на них производимой, первые врезались в кавалерию и пехоту, прикрыва- ющую оную батарею, избивая не- приятеля пиками, ободрили своих товарищей и поощрили их к тако- вой же храбрости	Достойны от- личия военно- го ордена
1	Исангул Искужинов		
2	Узенбей Мактутов		
3	Мардаш Арапов		
4	Хусеин Ававякирис		
5	Мысин Языбаев		
6	Абдулла Котмужинов		
7	Ниязгул Юлтиюлов		
8	Брамбай Чувашбаков		

**Из «Списка штаб- и обер-офицерам,
отличившимся в сражении против неприятеля
февраля 22 дня»**

№	Чины, имена и прозвания	Подвиги соделывавшие	Чему достойны
1-го Башкирского полка			
1	Старшины Кутлугилда Тимиро- вичь	Ходили в атаку с отличною храбростию, которую уже не- однократно оказывали противу неприятеля, поражая врагов сво- ими ударами, чем давали собою пример товарищам и подчинен- ным	С-й Анны 2-й степени
2	Абдулла Аргамбаис		
1	Есаул Кучурбаис Хусеин	С начала кампании во все время отличал себя твердым и неustra- шимым духом и в сем деле пока- зал свое мужество и храбрость, где бросился на пехоту на силь- ной ружейный огонь и с вели- чайшим успехом разбил и про- гнал в деревню	Святого Влади- мира 4-й степени
1	Нарвского драгунско- го полка майор Лачин. Кавалер С. Владимира 4-й степени и С. Анны 3-й степени		К следующему чину

Генерал-майор Бенкендорф

РГВИА. Ф. 103. Оп. 1/208В. Св. 47. Д. 4. Л. 344–346. Подлинник; Народное ополчение
в Отечественной войне 1812 года. С. 480.

**Представление генерал-майора А. Х. Бенкендорфа
генерал-майору Ф. Ф. Довре о награждении воинов
1-го Башкирского полка**

29 марта 1813 года

Вашему превосходительству почтеннейше честь имею представить список об отличившихся господах штаб- и обер-офицерах 22-го февраля с прописанием зделанных ими подвигов. Покорнейше прошу милостивейшаго Вашего внимания на столь достойных офицеров, что будет служить им поощрением к дальнейшим подвигам.

**Рапорт генерал-майора А. Х. Бенкендорфа
генерал-майору Ф. Ф. Довре
о представлении на утверждение к чинам
башкир 1-го Башкирского полка**

29 марта 1813 года

Честь имею представить 1-го Башкирского полка штаб- и обер-офицеров за оказанные неоднократно противу неприятеля отличные храбрости, и своею деятельностью и ревностию к службе достойны внимания к высочайшему утверждению в настоящие чины, коих список при сем Вашему превосходительству прилагая, всепокорнейшее прошу исходатайствовать оное у вышняго начальства.

Именной список
1-го Башкирского полка обер-офицерам,
служившим зауряд

Старшины: Кутлуильдий Тимирович, Абдулла Аргимбаис.

Есаулы: Кучурбаис Хусейн, Ишдавет Исшаринов, Ярмухамет Азаматис.

Сотники: Баймухамет Якшинбатис, Рахматулла Давлетшинов, Давлеткильди Ажибаев, Тулукай Сияргужинов, Ильмень Гульбискужинов.

Хорунжей: Кинжагул Халилов, Якшибай Максутис, Беккужа Рафикис, Юзбек Акмурзинов, Эрназар Девлетсорин.

В полковья писаря: Бикмухамет Сияргулов.

В полковья муллы: Исангул Ишгужинов.

В полковые квартирмистры: Хасан Акимбетов.

Все на утверждение в настоящие чины.

Генерал-майор **Бенкендорф.**

*О выдаче начальником отдельного летучего отряда
генерал-лейтенантом графом М. С. Воронцовым
свидетельств 1-му Башкирскому полку*

30 июля 1813 года

Свидетельство дано Башкирскому 1-му полку, состоящему в вверенном мне отряде, в том, что точно в прежде бывших сражениях и авангардах, перестрелках с неприятелем в продолжении настоящей кампании расстрелял ружейных 4015, пистолетных 2015 патронов.

4 сентября 1813 года

Свидетельство Башкирскому 1-му полку на убитых 34 и тяжелораненых 30 лошадей.

* * *

№ 843

27 сентября 1813 года

Свидетельство казачьему Башкирскому 1-му полку на убитых с 13 по 17 число сего сентября в сражениях строевых казачьих лошадей 12 и тяжелораненых 13.

* * *

9 октября 1813 года

Свидетельство казачьему Башкирскому 1-му полку на расстрелянные в бывших с неприятелем перестрелках 25 и 26 числа сентября при г. Лейпциге ружейные 2000 и пистолетные 1270 боевых патронов.

9 октября 1813 года

Свидетельство Башкирскому 1-му полку на убитых в разных сражениях и перестрелках с 18 по 27 число сентября 18 и тяжелораненых 26 лошадей.

РГАДА. Ф. 1261. Оп. 1. Д. 2025. Л. 317 об., 344, 353 об., 356-356 об. Подлинник.

***Репорт начальника отряда генерал-лейтенанта графа М. С. Воронцова
генерал-адъютанту барону Ф. Ф. Винценгероде о награждении
отличившихся воинов 1-го Башкирского полка***

19 августа 1813 года

Представленные ко мне от господина генерал-майора графа Орурка списки отличившимся воинским чином в сражениях 8-го, 9-го, 14-го и 15-го чисел сего месяца в оригинале Вашему Превосходительству при сем представить честь имею.

Генерал-лейтенант **Воронцов.**

*Из «Списка отличившихся обер-офицеров в сражении с
неприятелем при м. Лукенвальде августа 17 числа»*

Нарвского драгунского полка подполковник Лачин. Имеет орден Св. Владимира 4 степени. Командовал 1-м Башкирским полком, ходил с оным в атаку противу неприятельской пехоты, которую опрокидывал с успехом, и личной храбростию, благоразумием подавал пример подчиненным

1-го Башкирского полка старшина Кутлугильды Темиров. С тремя сотнями башкиров, посылая будучи во фланг, ударил на неприятельскую пехоту отлично, храбро, хотя и был встречен сильными ружейными выстрелами.

Есаулы: Муклен Сексеймбаев, Ихсан Абубякиров, Усейн Кучербаев. Действовали с вверенными сотнями в делах 9, 14, 15 августа. Неоднократно били на пехоту и кавалерию и всегда подавали пример подчиненным.

Сотники: Езбек Акмурзинов, Ильмен Худейбердинов, Бранбай Сусембаев. На пикирующихся неприятельских стрелков бросались с своими сотнями на них, опрокидывали и поражали неприятеля с неустрашимостью и подавали пример прочим.

РГВИА. Ф. 103. Оп. 1/208Г Се. 3. Д. 15. Л. 7, 10, 12. Подлинник.

***Список офицеров 1-го Башкирского полка, награжденных
«за отличную храбрость, оказанную в преследовании неприятеля
в 26 день августа месяца при местечке Герцберхт»***

26 августа 1813 года

Нарвского драгунского полка командир 1-го Башкирского полка подполковник Моисей сын Лачинов, кавалер ордена С. Анны 2-го и 3-го класса, С. Владимира 4-й степени. Командуя 1-м Башкирским полком во время атаки на неприятельскую колонну, невзирая на сильную пушечную картечь и ружейный огонь, с неустрашимым мужеством с оным врезался в неприятельские колонны и примером личной храбрости подчиненным, приведя неприятеля в беспорядок, воздействовал к разбитию оных.

Башкирские старшины: Кутлугильды Темиров, Абдулла Аргамбайсин. Во время атаки на неприятельские колонны невзирая на сильную пушечную картечь и

ружейный огонь с неустрашимой храбростью врезались в колонны, поражая неприятеля своеручно, подавая пример подчиненным, и тем содействовали к разбитию одного.

Есаул Усейн Кучурбайсин. Командуя сотней, ему вверенною, во время атаки на неприятеля с неустрашимую храбростью врезался в неприятельские колонны невзирая на сильный ружейный огонь и примером личной своей храбрости поощрил к таковой подчиненных, приведя неприятеля в совершенный беспорядок, и тем содействовал к совершенному разбитию одного, равно неоднократно по отличной своей храбрости делал в партиях и в других местах на неприятеля атаки, всегда успешно поражал и при сих два раза уже был ранен, за которое воздаяния никакого небыло.

Сотник Брамбай Суешбаев. Будучи в охотниках впереди, с неустрашимым мужеством и храбростью сделал на неприятеля удар, в пики збив оных стрелков, и тем, приведя неприятеля в беспорядок, содействовал к разбитию оных.

Полковник Сталь.

РГВИА. Ф. 103. Оп. 1/208Г. Св. 3. Д. 30-32. Л. 5-5 об. Подлинник.

Из «Списка генералам, штаб-, и обер-офицерам с отметкою награждений»

Чины и прозвания	К какому награждению представляется
Башкирского 1-го полка сотник Улдудавличин	К Св. Анны 3 класса
Башкирского 1-го полка старшина Кутлугильда Темиров. Имеет С. Анны 3-го класса.	К Св. Владимира 4 степени
Есаул Ихсан Абакиров. Имеет С. Анны 3-го класса	К Св. Владимира 4 степени
Генерал-лейтенант Воронцов	

РГВИА. Ф. 103. Оп. 1/208Г. Св. 3. Д. 33. Л. 1-3 об. Подлинник.

***Рапорт начальника отряда генерал-лейтенанта графа М. С Воронцова
генералу от кавалерии барону Ф. Ф. Винценгероде о награждении офицеров
1-го Башкирского полка***

9 сентября 1813 года

Честь имею представить Вашему высокопревосходительству оригинальные списки отличившимся г. генералам, штаб-, обер-офицерам и нижним чинам по засвидетельствованию г. генерал-лейтенанта графа Орурка. Покорнейше прошу сделать милость не оставить их Вашим представлением для вознаграждения их по заслугам. Отличные сии чиновники по всем отношениям службы совершенно заслуживают внимания Вашего Высокопревосходительства.

№ 103	
Репорт генерал-майора Е. Ф. Сталя генерал-майору графу И. К. Орурку об отличившихся воинах 1-го Башкирского полка	
28 сентября 1813 года	
Об отличившихся во время преследования неприятеля от города Дессау до селения Лейденталь бригады, мне вверенной, обер-офицерах список при сем Вашему сиятельству представить честь имею.	
Из «Списка об отличившихся господах офицерах во время преследования неприятеля от Дессау до селения Лейденталь от 23 по 26 число сего сентября месяца 1813 года»	
Чин, прозвание и какие имеет знаки отличия	Чем отличил себя
Башкирского 1-го полка	
Сотник Рахман Улдудавлечин	25-го числа сего месяца был с хорунжием Антоновым, находясь всегда с охотниками, впереди врезывался в эскадрон, поражал своеручно и тем поощрил подчиненных своих

**Из «Ведомости о потере нижних чинов и лошадей
в корпусе генерал-адъютанта барона Ф. Ф. Винценгероде
с начатия военных действий после перемирия»**

9 сентября 1813 года

Казачьих полков. Башкирского 1-го. Убито: рядовых - 2, лошадей - 34. Ранено: рядовых - 32, лошадей - 40.

РГВИА. Ф. 103. Оп. 1/208Г Се. 8. Д. 33. Л. 27. Подлинник.

**О выдаче начальником отдельного летучего отряда
генерал-лейтенантом графом М. С. Воронцовым
квитанции антману д. Кермен**

29 сентября 1813 года

Антману деревни Кермен о том, что во время расположения войск моего командования с 2 сентября и по 15 того же месяца взято из деревни Кермен и Пакендорф полками для продовольствования Павлоградским гусарским, Волынским уланским, Донским полком Андреянова 2-го, Башкирским 1-м и донским полком Дяткина 40 венепелей и 15 шефелей овса, 2500 центнеров сена и 103 шока соломы, каждый шок по 60 вязок.

РГАДА. Ф. 1261. Оп. 1. Д. 2025. Л. 353 об. Подлинник.

**Репорт генерала от кавалерии барона Ф. Ф. Винценгероде
императору Александру I о награждении отличившихся воинов
1-го Башкирского полка**

Февраль 1814 года

Вашему императорскому величеству имею щастие представить Список нижним чинам, отличившимся в разных сражениях, рекомендованным их начальством, коих отличия действительно подходят под статьи Манифеста изданного «О учреждении Знаков отличия Военного ордена Св. Георгия 1807 года февраля 13 дня», каковыми

они по всей справедливости заслуживают быть награжденными, так и в чины офицерския, к денежному награждению и к производству из казаков в урядники.

Из «Списка нижним чинам, удостоенным к получению Знаков Отличия военного ордена за подвиги, оказанные ими в сражениях»

1-го Башкирского.

Урядники: Шиберда Шкинеев, Аитшах Матуланов. Казаки: Ишсар Сулейманов, Юзейбай Мухаметов - за дело 18 августа.

Урядники: Узбель Акмурзин, Ишмуддин. Казаки: Бикул Кучаков, Юзямбай Могаметов, Бурангул Чувашев, Кунаккул Суваргушев, Муса Галеев, Ахмет Арманов, Абрешит Музаков, Амантей Жанчурин - за дело 26 августа.

РГВИА. Ф. 103. Оп. 1/208Г. Се. 6. Д. 11-13. Л. 4-13 об. Подлинник.

Зауряд-сотник Иждавлет Имсарин. Генерал-фельдмаршалом князем Барклаем де Толли за сражение 27 июля 1812-го года между деревнями Молево Болото и Лешнею произведены в следующие чины: Хорунжие Мурат Кульчуринов, Ерым Азаматов, 1-го Башкирского полка зауряд-сотник Иштавлет Имсарев, зауряд-хорунжие Мурат Курудинов, Ярым Азаматин и Янмудза Шкальдеев, что удостоено и высочайшего утверждения, о чем объявлено инспекторскому Департаменту 13-го ноября того же 1812 года за № 943-м.

По представлению генерала барона Винценгероде Высочайше награждены орденами Св. Анны 4-й степени за дела, бывшие со времени истечения перемирия до Деневицкой баталии, 1-го Башкирского полка есаулы Мукиян Секомбакен, Иксан Абубакиров и Сукин Кучербакин.

Сотник Улда Давлетов. По представлению его же, Винценгероде, за сражение 25-го сентября 1813 года высочайше награжден орденом 1-го Башкирского полка сотник Улду Давлечин.

Урядник Ишберда Иканеев. По представлению генерала барона Винценгероде за дела 1813-го августа 26-го при Герцберге, 27-го и 28-го на мес. Мильберха высочайше награждены офицерскими чинами 1-го Башкирского полка урядники Ишберда Ишкенеи и Беккул Кусанов, о чем и объявлено инспекторскому департаменту для объявления им чинов 17-го февраля 1815-го, за № 378.

Урядники Буранбай Чувашбаев, Узбек Ишмурзин. Генерал-фельдмаршалом князем Барклаем де Толли награжден орденом Св. Анны 4-й ст.

Список отличившихся зауряд-чиновников Башкирского войска

27 декабря 1818 года

9-го кантона

Зауряд-сотник Иждавлет Имсарин.

Хорунжие: Мурат Кульчуринов, Ерыш Азаматов, Иянмурза Шикильдинов.

Произведены в числе прочих в следующие чины главнокомандующим армиею генералом Барклаем де Толли, и копия с приказа сего, засвидетельствованная адъютантом графа Платова штабс-ротмистром Жилиным, при рапорте представлена от кантонного начальника.

Есаул Кутлугильда Ишимгулов. Получил орден Св. Анны 4 класса, на что имеет рескрипт от 30 ноября 1813 года № 406 от генерала графа Бенигсена, с коего копия представлена от кантонного начальника, а с подлинным засвидетельствована в дежурстве.

Пятидесятник Ишберда Ишкинин. Произведен в хорунжие 28 августа 1813 года, как из доставленного от кантонного начальника формулярного списка значится, но документов на сие никаких не представлено.

Сотник Аккусан Тимирбаев. Награжден орденом Св. Анны 4 класса, на что и рескрипт имеет от графа Бенигсена 30 генваря 1813 года, которой в оригинале представлен, с коего прилагается засвидетельствованная копия.

Есаулы: Муклем Конанбаев, Исках Абубакиров, Усеин Кучербаев.

Сотник Улда Давлетев. Награжден орденом Св. Анны 4-го класса.

Урядники: Ишберда Ишканеев, Биккул Кусанов. Произведены в следующие чины

Оные 6 человек награждены чинами и орденами, как видно из приказа генерала барона Винценгероде, по войску 6 декабря 1813 года, № 87, отданного, с коего [копия] хотя и представлена от кантона, но никем не засвидетельствована.

Хорунжий Игильман Худайбердин - произведен в сотники 1813 года.

Урядники: Буранбай Чувапбаев, Узбек Ишмурзин. Произведены в сотники того же числа.

О награждении сих трех человек чинами означено только в доставленном от кантонного начальника в формулярном списке, а документов не представлено. [Находились в 1-м полку.]

Список отличившихся и награжденных башкир в период Отечественной войны 1812 года и Заграничного похода 1813-1814 годов, составленный управляющим 2-м отделением 9-го кантона Юлбердиным

1818 год

1-й. Бывший в 1-м башкирском полку полковым командиром есаул и орденов Св. Анны 3-й степени и Владимира 4-й степени же кавалер Ихсан Абубакиров был командирован и сначала поступил сотенным есаулом и, отправясь в поход в армию, действующую против французов, в прошлом 1811-го мая с 10-го числа и находясь по 1814-й год в походах и отличив себя храбростию, а именно: под городом Гродно [1] 812-го июля 1-го, под городом Смоленском того же года августа 2-го, где за отличие и храбрость представлен был в полковые есаулы и награжден по высочайшему повелению 813-го года марта 3-го; под городом Можайском сентября 3-го, 4-го и 5-го чисел; под городом Москвою генваря 20-го, где и занимал с командою главный бикет по Серипивской дороге в селе под Молодом октября с 3-го по 26-е. А в 27-е вслед за неприятелем, под Малым Ярославцем - 29-го и 30-го; под городом Агданским 813-го генваря 13-го, где за отличие и храбрость был представлен к кресту, за что и награжден по высочайшим приказам в числе протчих 6-го декабря 1813-го и получил при городе Диссельдорфе Святую Анну 3 степени в саблю; под городом Берлином марта 3-го; под городом Дрейзеном 15-го; под городом Лисимбургом 29-го; под местечком Ютербоком августа 15-го и 16-го; под городом Винтербургом августа 21-го и 22-го; под городом Десавою сентября 16-го, где за отличие и храбрость был представлен к кресту Владимира 4-й степени, за что и награжден в числе протчих по высочайшим приказам при крепости Бредою 814-го года генваря 3-го, под городом Либцыгом октября 15-го 813 года; под крепостью Дефентером ноября 10-го, под крепостию Бредою декабря 8-го и 9-го, под городом Лаоном февраля 24 и 25-го 814-го; под крепостию Ремидом 29-го, и при сем сражении был захвачен в плен того же полка полковой командир Кутлугильда Темиров, место коего поступил он, есаул Абубакиров, полковым командиром, и при сдаче города Парижа был с полком 814-го года марта 18-го числа, за что и имеет на георгиевской ленте серебряную медаль.

Бывши же в Пруссии, 813-го в мае м-це в местечке Илденеве получил он по высочайшему повелению денежное награждение не в зачет полугодового есаульского жалования серебром двести пятьдесят семь рублей пятьдесят копеек.

2-й. Бывший в 9-м башкирском полку походный сотник и ордена Св. Анны 3-го класса в сабли кавалер Аккусюк Телимбаев был командирован в числе протчих в армию, действующую против французов, и находился с 813-го по 814-й год в походах, и отличив себя храбростию, а именно: сентября 28-го при городе Фрайберге; октября 4-го при городе Мазине; 6-го и 7-го числа при городе Лейпциге, где за отличие и храбрость пожалован кавалером Св. Анны 3-го класса, на который имеет от главнокомандующего Польскою армиею генерала от кавалерии графа Бенигсена ноября 30-го 813 года за № 407-м и диплом; потом при городе Эрфурте - 13-го октября, а с 23 ноября по 13 января 1814 года содержал блокаду под городом Лаоном и при оном 20 ноября 1813 года в сражении находился; 1814-го года февраля 18-го при городе Павис; 21-го при селении Элли; 24, 25 и 26-го - Лаоне; марта 7-го при городе Ремиз; 13-го при местечке Дедин, а за отличную его службу и исправность дан ему от полкового командира 9-го Башкирского полка старшины Уразгулова ноября 5-го дня 1814 года за № 86-м аттестат.

3-й. Бывший в 1-м Башкирском полку хорунжий Гильман Худайбердин был командирован в числе протчих в армию, действующую против французов, и находился в прошлом 1811-м году мая с 10-го по 1814-й год, и отличив себя храбростию, а именно: в походах в Польше, Саксонии, Пруссии, Таисии, Голландии, Барабандии и Франции, и в действительных противу французов сражениях находился, как то: под городом Гродною июня 15-го дня 1812-го года; под городом Миром июля 1-го; под местечком Несвижем июля 5-го; под селением Романовым июля 18-го; под городом Смоленском августа 12-го; под городом Можайском сентября 3, 4 и 5-го числа; под городом Агданском января 13-го 1813; под городом Висенбургом марта 12-го; под городом Линбургом марта 29-го; под местечком Ютербоком августа 15-го и 16-го, где за храбрость был представлен в чин сотника и всемилостивейше пожалован 1813-го года декабря 6-го числа чином сотника; под городом Винтербургом августа 21-го и 22-го числа. А напоследок был и при сдаче города Парижа, за что и имеет серебряную на георгиевской ленте медаль. А за отличную его службу, исправность и усердие даны ему аттестаты 1813-го года июля 13-го от бригадного командира господина генерал-майора и разных орденов кавалера Бенкендорфа за № 1055-м, 1814-го года декабря 28-го числа и от полкового командира есаула и кавалера Абуба-кирова за № 256-м.

4-й. Бывший в 1-м Башкирском полку рядовой башкирец Буранбай Чувашбаев был командирован в числе протчих в армию, действующую против французских войск, и находился в прошлом 1811-го года мая с 10-го числа по 1814 год, и отличив себя храбростию, а именно в походах: в Польше, Саксонии, Пруссии, Таисии, Голландии, Барабандии и Франции, и в действительных противу французов сражениях находился, а именно: под городом Гродною 1812-го июня 15-го; под Миром июля 25-го; под местечком Несвижем июля 30-го; под селением Романовым июля 31-го, где за отличную службу произведен урядником; под городом Смоленском августа 12-го; под городом Можайском сентября 3-го, 4-го и 5-го числа; под городом Агданском января 13-го 1813-го года; под городом Висенбургом марта 12-го; под городом Линбургом марта 21-го, где за храбрость и отличие награжден, будучи еще урядником, крестом Георгия военного ордена за № 30918-м; под местечком Ютербоком августа 15 и 16; под городом Винтербургом августа 21-го и 22 числа, где он представлен был за отличие и храбрость в следующий чин, за что 1813-го года декабря 6-го числа всемилостивейше и пожалован чином сотника и за отличную службу получил от его императорского величества благодарность; а напоследок он при сдаче города Парижа находился и имеет медаль; а за исправную, отличную его службу, ревность и усердие дан ему аттестат 1814 года декабря 22-го дня от полкового командира есаула и кавалера Абубакирова за № 250-м.

5-й. Бывший в 1-м Башкирском полку рядовым башкирец Узбек Акмурзин был командирован в числе прочих в армию, действующую против французских войск, и находился с 1811-го мая с 10-го числа по 1814 год, и отличив себя храбростию в походах, а именно: в Польше, Саксонии, Пруссии, Таисии, Голландии, Барабандии и Франции, и в действительных противу французов сражениях находился, как то: под городом Гродною июня 15-го числа 1812 года; под городом Миром июня 1-го, где за храбрость произведен в урядники; под местечком Несвижем июля 5-го; под селением Романова июля 18-го; под городом Смоленском августа 12-го; под городом Можайском сентября 3, 4 и 5 числа; под городом Агданским декабря 13-го 1813 года; под городом Висенбургом марта 12-го; под городом Лимбургом марта 20-го; под местечком Ютербоком 15-го и 16-го [августа], где он за отличие и храбрость представлен в следующий чин и всемилостивейше пожалован в сотники 1813-го года декабря 6-го числа и за отличную его службу от е. и. в. всемилостивейше в числе прочих получил благодарность; под городом Винтербургом августа 21-го и 22-го, где был представлен за храбрость еще в бытность его урядником к знаку георгиевского креста. А напоследок был и при сдаче города Парижа, за что имеет медаль на георгиевской ленте. А за отличную его и беспорочную службу, ревность и усердие дан ему аттестат 1814 года декабря 20 числа от полкового командира есаула и кавалера Ихсана Абубакирова с [№] 30.

Подпись арабской графикой: Управляющий вторым отделением 9-го кантона [чиновник] 13-го класса Юлбердин

РГВИА. Ф. 395. 1818. Оп. 124/321. Д. 122. Л. 28-30. Подлинник

6

7-се Башкорт (Үсәргән) атлы полкы. Күренекле тарихсыбыз Әнүәр Әсфәндиәров 7-се, 8-се, 9-сы полктарыбыздың һуғыш башланған йылда ук 9-сы кантонда төзөлөп, октябрь айында көнбайышка озатылыуларын яза, ләкин 7-се полктың һуғышсан юлын башынан алып азағынаса эзмә-эзлекле тасвирлаган мәғлүмәт осратманым. Уның, Көнбайыш Европағаса барып етеп, Германия ерҙәрендәге һуғыштарға катнашыуы билдәле.

*Рапорт нижегородского губернатора А. М. Рунковского генералу
от инфантерии князю Д. И. Лобанову-Ростовскому*

г. Нижний Новгород

13 ноября 1812 года

Записка квартирам для башкирских и
мещеряцких полков

Сергачского уезда:

7-й полк - в с. Старой Березовке с деревнями, на берегах р. Пьяны
состоящих...

*Из «Списка генералитетам, штаб- и обер-офицерам,
отличившимся в сражении августа 21 дня 1813 года»*

7-го Башкирского полка полковой старшина Алтынбай Худайшукуров.
Какие имеют ордена: не имеет.

Подвиги: личною храбростию ободрял башкир и сам с оными кидался на неприятельских стрелков с успехом, так же и 28 минувшаго мая храбро отличил себя в атаке на неприятеля и в поражении онаго.

К какому удостоивается награждению: во уважение отличной его храбрости как он полковой старшина зауряд, то представляется в чин капитана.

Генерал от кавалерии [подпись]

РГВИА. Ф. 103. Оп. 208А. Д. 33. Л. 33 об. Подлинник.

О прибытии 7-го Башкирского полка к Даницу.

Из записок В. И. Штейнгеля

18 числа [мая] прибыли к войскам батальоны 8-й и 14-й дивизий, 7-й Башкирский полк и Атаманский Оренбургский. Всем войскам сделано новое приличнейшее размещение.

Предписание Управления начальника Главного штаба соединенных армий генерал- лейтенанту графу И. К. Орурку

г. Бреславль

22 июля 1814 года

9-й и 14-й Башкирские казачьи полки должны из Гродно следовать в Симбирск по тому же маршруту, по которому велено отправить полки 7-й Башкирский и Ставропольский калмыцкий...

7

8-се Башкорт (Үсәргән) атлы полкы. “Тарихи хронология”нан мәғлүмәт:

1814 год 19 марта.

1, 2, 5, 8, 9, 12, 13, 14, 15 и 19-й башкирские полки победоносно вступили в Париж. Воины этих полков были награждены серебряными медалями “За взятие Парижа. 19 марта 1814 года”.

Башкаса мәғлүмәткә юлыкманым.

8

9-сы Башкорт (Үсәргән) атлы полкы. Тарихсыларыбыз иҫкәртеүенсә, был полк Верхнеурал гарнизон батальонының штабс-капитаны М.С. Попов командалығында Эйек тамағындағы Нововоздвиженск кәлғәһендә 9-сы кантон башкорттарынан төзөлгән. 1812 йылдың 10 октябрәндә Самара калаһы аша Нижний Новгородка сәфәр сыға, 1813 йылдың майында Варшава герцогствоһына килеп етеп, Польша армияһына берәгә. 19 сентябрҙә Крейц

әтрәтенә кушыла, төрлө бәрелештәрзә, шул иҗәптән Лейпциг янындағы һуғышта катнаша. Ошо осорзан башлап, рәсми кағыззарзә полк командиры тураһында “полковой командир 9-го Башкирского полка Алмалид Уразгулов” тип яҙылған. 21 октябрзә полк Төньяк армияға -- кавалериянан генерал барон Ф.Ф. Винцингероде корпусына йүнәлтелә һәм 1813 йылдың 27 декабренән 1814 йылдың 15 ғинуарынаса Гарбург кәлғәһен камағанда генерал-лейтенант П.А. Строганов әтрәтендә була. Полктың бер өлөшө төрлө командаларзә йөрөй. 1814 йыл кампанияһында полк Франция ерендәге төрлө һуғыштарзә катнаша һәм союз ғәскәрзәре менән бергә Парижға бәрәп керә.

*Рапорт нижегородского губернатора А. М. Рунковского генералу
от инфантерии князю Д. И. Лобанову-Ростовскому*

г. Нижний Новгород

13 ноября 1812 года

Записка квартирам для башкирских и
мещеряцких полков

Сергачского уезда:

9-й полк - в Татарской Ключищинской волости.

*Приказ по армии о присвоении очередных чинов
полковому командиру 9-го Башкирского полка Акмамбету Уразгулову
и полковому командиру 14-го Башкирского полка Абдулле Сурагулову
за сражение под Лейпцигом*

Главная квартира, г. Кальбе. № 85

31 октября 1813 года

В воздаяние оказанного мужества, усердия и отличия г-д штаб- и обер-офицеров, в сражении противу неприятеля 6-го и 7-го чисел октября под городом Лейпцигом бывшим, по силе данной мне власти награждаются.

В следующие чины: прапорщик легкой роты № 1 Ефремов, казачьих полков полковой командир 9-го Башкирского полка Алмалид Уразгулов, полковой командир 14-го Башкирского полка Абдул Сурагулов <.. >

Подлинной подписал генерал от кавалерии генерал **Бенигсен**.

*О награждении есаула 9-го Башкирского полка Кутлугильды Ишимгулова
орденом Св. Анны 3-го класса*

г. Кальбе. № 406

30 ноября 1813 года

Господин есаул Кутлугильда Ишимгулов.

Именем е. и. в. и властью, высочайше мне вверенною, в справедливом уважении к отличной храбрости вашей, в сражениях 6-го и 7-го октября под городом Лейпцигом оказанной, по засвидетельствованию господина генерал-майора барона Крейца, препровождаю у сего для возложения на вас орден Св. Анны 3-го класса.

Главнокомандующий Польскою армиею генерал от кавалерии граф **Бенигсен**.

С подлинным верно: дежурный полковник [подпись] 9-го Башкирского казачьего полка.

**О награждении
сотника 9-го Башкирского полка Аккусюка Тимербаева
орденом Св. Анны 3-го класса
за сражение под Лейпцигом**

I Калъбе. № 407

30 ноября 1813 года

Господин сотник Аккулор Тимербаев.

Именем е. и. в. и властью, высочайше мне вверенною, в справедливом уважении к отличной храбрости вашей, в сражениях 6 и 7 чисел октября под городом Лейпцигом оказанной, по засвидетельствованию г. генерал-майора Крейца, препровождаю у сего для возложения на вас орден Св. Анны 3-го класса.

Подлинный подписал Главнокомандующий Польскою армией граф Бенигсен

С подлинным верно: Оренбургского отдельного корпуса старший адъютант майор **Горский**.

9 Башкирского казачьего полка.

134	Раздел II	
Хорунжий		
13	Тимирбай Юмаканов	Налицо при полку
14	Карабулат Тукаев	
15	Нигаметулла Санкабаев	
16	Рамазан Кусильдин	
17	Макалей Максютлов	Без вести пропавший
18	прикомандированный Кузяхмет Муратов	При полку болен
<i>Подпись арабской графикой: Полковой командир Акмамбет Уразгулов</i>		
<i>РГВИА. Ф. 103. Оп. 1/208Г. Св. 6. Д. 23. Л. 56–56 об. Подлинник.</i>		

Ватан һуғышын һәм Көнбайыш Европа халыктарын Наполеон баһкынсылығынан азат итеү һуғыштарын бөтөн армия менән берлектә еңеү менән тамамлаған башкорт полктарын тыуған илгә кайтарыу ваҡыты етә.

**Предписание Управления
начальника Главного штаба соединенных армий генерал-
лейтенанту графу И. К. Орурку**

г. Бреславль

22 июля 1814 года

9-й и 14-й Башкирские казачьи полки должны из Гродно следовать в Симбирск по тому же маршруту, по которому велено отправить полки 7-й Башкирский и Ставропольский калмыцкий, о чем делаю предписание прямо генерал-майору Денисову 7-му. Честь имею и Ваше сиятельство о том уведомить.

[Подпись неразборчива]

*Прошение полкового командира
9-го Башкирского полка походного старшины
Акмамбета Уразгулова*

17 сентября 1814 года

Сиятельнейший граф! Милостивый государь!

Я имею щастие командовать с 1812 года октября с 10-го дня Башкирским 9-м полком и с означенным был в неоднократных сражениях: 1813-го года октября 6-го и 7-го числа - при городе Лейбците, 13-го - при Эрфурте, с 23-го ноября по 13 генваря сего года содержали блокаду под городом Гамбургом, февраля 18-го - при городе Павис, 21-го - при селении Елли, 24-го, 25-го и 26-го - под городом Лаоном, марта 13-го - при местечке Дизии и прочих других разных местах в перестрелках; многие офицеры, урядники и казаки поступали храбро, с неустрашимым духом в вышепрописанных сражениях противу неприятеля отличили себя, о которых и представляемо было мною в 1813-м году октября 7-го дня господину генералу и кавалеру Крейцу, в декабре и в 1814-м году февраля 16-го - его сиятельству господину генерал-лейтенанту и кавалеру графу Строганову, февраля 19-го и 21-го - господину генерал-майору и кавалеру Крейцу и марта 13-го - господину генерал-майору и кавалеру Денисову 7-му, коим прилагая именной список, осмеливаюсь всепокорнейше вашего сиятельства просить перенесенных уже довольные труды осчастливить наградою, что останется в память наследникам нашим.

Башкирского полка полковой командир походный старшина **Уразгулов**

[подпись]. РГВИА. Ф. 103. Оп. 1/208А. Се. 0. Д. 70. Л. 324-324 об. Подлинник.

*Именной список чинов 9-го Башкирского полка, представленных к наградам за
отличия в разных сражениях, с указанием даты представления и лица, кому было
направлено представление*

Сентябрь 1814 года

Хорунжий Нигаметулла Саннабаев, урядник Татлагуза Алемгузин, казаки: Муллагул Кучумов, Байгильды Ишилдымов - в 1813 году октября 7-го дня господину генерал-майору и кавалеру Крейцу.

Есаул, служащий в должности сотника, Идрис Батырев, сотники в должности хорунжия: Рамазан Кускильдин, Тимирбай Юмананов, хорунжий Нигаметулла Саннабаев, урядник Бурамбай Кильдегузин, казаки: Юсуф Утаганов, Юлдашбай Байданов, Сейфулла Салихов, Гали Якшибердин, Янаберды Кусяков, Мавлюмберды Бипкулов - господину генерал-лейтенанту и кавалеру графу Строганову 1813-го года в декабре месяце.

Особенно помощник Кутлугильда Ишимгулов - 1814-го года февраля 16-го дня.

Полковой помощник и кавалер Кутлугильда Ишимгулов, есаул Зенгабул Кучербаев, хорунжий Нигаметулла Саннабаев, писарь Абушахма Валихов, урядник Бурамбай Кильдегузин, казаки: Альмухамет Нормухаметев, Сейфулла Салихов, Юлдашбай Байданов, Мавлюмберды Биккулов, Янаберды Кусяколов - и особенно имеющий при полку для производства письменных полковых дел Верхоуральского гарнизонного батальона рядовой Евграф Будрин - 19-го и 21-го [февраля 1814 года] его сиятельству господину генерал-лейтенанту и кавалеру графу Чернышеву.

Полковой помощник и кавалер Кутлугильда Ишимгулов, хорунжий Нигаметулла Саннабаев, казаки: Сейфулла Салихов, Юлдашбай Байданов, Гали Якшибердин, Мавлюмберды Бипкулов - и рядовой Верхоуральского гарнизонного батальона Евграф Будрин - марта 13-го [1814 года] господину генерал-майору и кавалеру Денисову 7-му.

[Подпись арабской графикой]

РГВИА. Ф. 103. Оп. 1/208А. Се. 0. Д. 70. Л. 325-326 об. Подлинник.

Сотник Аккусен Тимирбаев. Генералом графом Бенигсеном действительно награжден во время служения в 9-м Башкирском полку за сражение 6 и 7-го октября 1813-го года при Лейпциге орденом Св. Анны 4-й степени, что удостоено и высочайшего утверждения.

Есаулы Мукмен Каканбаев, Исхак Абубакиров, Усеин Кучербаев. По представлению генерала барона Винценгероде Высочайше награждены орденами Св. Анны 4-й степени за дела, бывшие со времени истечения перемирия до Деневицкой баталии

Верно: столоначальник [подпись]

РГВИА. Ф. 395. 1818. Оп. 124/321. Д. 122. Л. 33-37 об. Подлинник

Список отличившихся зауряд-чиновников Башкирского войска

27 декабря 1818 года

9-го кантона

Зауряд-сотник Ишдаulet Имсарин.

Хорунжие: Мурат Кульчуринов, Ерыш Азаматов, Иянмурза Шикильдинов.

Произведены в числе протчих в следующие чины главнокомандующим армиею генералом Барклаем де Толли, и копия с приказа сего, засвидетельствованная адъютантом графа Платова штабс-ротмистром Жилиным, при рапорте представлена от кантонного начальника.

Есаул Кутлугильда Ишимгулов. Получил орден Св. Анны 4 класса, на что имеет рескрипт от 30 ноября 1813 года № 406 от генерала графа Бенигсена, с коего копия представлена от кантонного начальника, а с подлинным засвидетельствована в дежурстве.

Пятидесятник Ишберда Ишкинин. Произведен в хорунжие 28 августа 1813 года, как из доставленного от кантонного начальника формулярного списка значится, но документов на сие никаких не представлено.

Сотник Аккусан Тимирбаев. Награжден орденом Св. Анны 4 класса, на что и рескрипт имеет от графа Бенигсена 30 января 1813 года, которой в оригинале представлен, с коего прилагается засвидетельствованная копия.

Есаулы: Муклем Конанбаев, Исхак Абубакиров, Усеин Кучербаев.

Сотник Улда Давлетев. Награжден орденом Св. Анны 4-го класса.

Урядники: Ишберда Ишканеев, Биккул Кусанов. Произведены в следующие чины

Оные 6 человек награждены чинами и орденами, как видно из приказа генерала барона Винценгероде, по войску 6 декабря 1813 года, № 87, отданного, с коего [копия] хотя и представлена от кантона, но никем не засвидетельствована.

Хорунжий Игильман Худайбердин - произведен в сотники 1813 года.

Урядники: Буранбай Чувашбаев, Узбек Ишмурзин. Произведены в сотники того же числа.

О награждении сих трех человек чинами означено только в доставленном от кантонного начальника в формулярном списке, а документов не представлено. [Находи-И лись в 1-м полку.] I

11-го кантона

Старшина Ибрагим Бикчури. Награжден орденом Св. Анны 4 класса, о чем рескрипт имеет от 13 генваря 1814 года от главнокомандующего армиею генерала графа Барклая де Толли, с коего копию представил кантонный начальник за своим засвидетельствованием. [Находился в 1-м полку.]

РГВИА. Ф. 395. 1818. Оп. 124/3211. Д. 122. Л. 4-6 об. Подлинник

Список отличившихся и награжденных башкир в период Отечественной войны 1812 года и Заграничного похода 1813-1814 годов, составленный управляющим 2-м отделением 9-го кантона Юлбердиным

1818 год

2-й. Бывший в 9-м башкирском полку походный сотник и ордена Св. Анны 3-го класса в сабли кавалер Аккусюк Телимбаев был командирован в числе протчих в армию, действующую против французов, и находился с 813-го по 814-й год в походах, и отличив себя храбростию, а именно: сентября 28-го при городе Фрайберге; октября 4-го при городе Мазине; 6-го и 7-го числа при городе Лейпциге, где за отличие и храбрость пожалован кавалером Св. Анны 3-го класса, на который имеет от главнокомандующего Польскою армиею генерала от кавалерии графа Бенигсена ноября 30-го 813 года за № 407-м и диплом; потом при городе Эрфурте - 13-го октября, а с 23 ноября по 13 генваря 1814 года содержал блокаду под городом Лаоном и при оном 20 ноября 1813 года в сражении находился; 1814-го года февраля 18-го при городе Павис; 21-го при селении Элли; 24, 25 и 26-го - Лаоне; марта 7-го при городе Ремиз; 13-го при местечке Дедин, а за отличную его службу и исправность дан ему от полкового командира 9-го Башкирского полка старшины Уразгулова ноября 5-го дня 1814 года за № 86-м аттестат.

Подпись арабской графикой: Управляющий вторым отделением 9-го кантона [чиновник] 13-го класса Юлбердин

РГВИА. Ф. 395. 1818. Оп. 124/321. Д. 122. Л. 28-30. Подлинник

Указ императора Александра I Правительствующему Сенату о роспуске ополчения

г. Вена

28 октября 1814 года

С возвращением армий Наших в пределы отечества указали Мы генерал-фельдмаршалу графу Барклаю де Толли и генералу графу Беннигсену распустить по домам и достальное ополчение, во внутренних губерниях российских на защиту в 1812 г. собранное, но бывшее доселе за границею. Правительствующий Сенат не оставит известить о том кого следует; изъявив благодарность Нашу всем чинам ополчения за ревность и усердие, оказанные ими во время службы; изъявить купно с тем желание Наше, чтобы воины в недрах семейственных наслаждались среди трудов и промыслов, прежнему состоянию их приличных, полным благом и спокойствием.

Александр.

Помета: Слушали в общем Сената собрании 16 ноября 1814.

Ошо указға ярашлы, башкорт полктарының бөтәһе лә үз иленә кайтарыла башлай.

7

**Урыс армияһы сафтарында Көнбайыш Европа калаларына
көргән башкорт яугирҙәре тураһында сит ил авторҙарынан**

Бөгөнгө ватандашыбыз (исеме билдәһеҙ калған урыс авторы) бына нимә тип яза:

“Тирегә һәм мехка төрөнгән рәхимһеҙ монголдар”зың Европаға дөрөп кереүе тураһындағы хәбәр урыс ғәскәрҙәре алдынан йәшен тизлегендә тарала, поляк һәм немец калалары кешеләре араһында паника тыузыра. Кайһы бер кала башлыктары, кырағай урзалар һөжүменә нисек тә тарымас өсөн, үз калаларын һуғышһыз бирә. Әммә һуңыраҡ Европа халыктары ғәжәпләнеп шуға инана: “урта быуат уксылары” тыныс тормошло халыкты үлтермәй ә, киреһенсә, уларға яғымлылык һәм шөфкәтлелек менән карай”...

*Гүсселдың “Лейпцигта беренсе урысстар” тигән язмаһынан,
1813 йылдың марты*

Бөтәһен дә иң ныҡ тулкынландырғаны башкорттар булды, сөнки улар тураһында әзәм ышанмаҫлыҡ нәмәләр таралғайны: имеш, уларзың маңлайында һыңар ғына күзе бар, озон томшюклолар һәм теш урынында бик зур казыҡ тештәр. Ябай халыҡ йәнә шундай әкиәттәргә ышанды: йәнәһе Рәсәйҙең үзендә уларзы, бала-сағаны тотоп ашау хистәре кузғалмаһын һәм сабыйзарзы урлап алып китеп тоташлайы һоғонмаһындар өсөн, сылбырзарға бығаулап, көслө һаҡ аҫтында йөрөткәндәр... Иртәгә башкорттар килә, тигән хәбәрҙе күптәр ысынлап та тетрәнеп кабул кылды. Шулай за был сәйер йән әйәләрен күрергә тип бөтә кала халкы ағылды. Уларзың камил йөз һыҙаттарын һәм һомғол буй-һындарын күргәс, сикһеҙ ғәжәпләнделәр. Күптәренә кытайзарзыкына ныҡ тартым киәфәттәрендә сикһеҙ хушкүңеллек һыҙаттары сағыла ине... Ян һәм уктарын ғына иҫәпкә алмағанда, иҫ китерлек бер нәмә лә юҡ ине. Башлы шөкәр рәүешендәгә бейек кәпәстән һасил, йылы мех көплө кайтармалы колаксынын яурынғаса төшөрәкәй баш кейемдәрен иҫәпкә алмағанда, улар регуляр әрме түгел казактарзан айырылғыһыз. Улар, тирә-яктарындағы ығы-зығыға һис иҫе китмәгәндәй, кала буйлап шундайын да тәбиғи-тыныс үттеләр. Фатирға һирәк

тукталалар, йышырағын тирмәгә урынлашалар. Озақламай без улар менән таныштык, араларында бала-сағаларыбыз зык-кубышып уйнаны, ләкин береһе лә юғалманы.

Немец тарихсыһы һәм шағиры И.Ф. Даниилдың “Зальцведела беренсе казактар” тигән хикәйәтенән

Кавалерия бүлеге бер офицерҙан һәм... ук-һазак менән генә коралланған башкорттарҙан йәнә бер-нисә казактан, йәмғеһе ун икенән алып егермегәсә кешенән хасил ине. Ошо ят кешеләр шул тиклем дә ышаныс қазандылар ки, бәпес имезеүселәр һәм әсәләр уларға, сабыйҙарын ат өҫтөнә күтәреп алып, үбергә ихтыяр қуялар ине.

Адмирал А.С. Шишков язмаларынан

Шул арала Наполеон... ақылһыҙ һәм көлкөлө ялған хәбәр таратқан, тип әйтәләр. Безҙең хакта, урыҫтар тураһында, ул: яуыҙлыҡ һәм үскә тулышқан варварҙар, улар араһында сабыйҙарҙы қурып ашай торған қырағай халықтар бар, имеш без қатын-қыз енесен тамсы ла хөрмәт итмәйбез һәм әгәр улар еренә қилһәк, бысрақ қаныбыҙҙы уларҙың таза қанына қушылдырып, улар ватанында әзәми заттарҙың варвар токомон тыуырасақбыҙ, тип иғлан қылған... Франциянан сығкандарҙың иһә ышаныслы раҫлауынса, француз қатын-қыздары ул әкиәттәргә әллә ни иҫтәре қитмәй, қиреһенсә, күптәре ул варварҙарҙы күрергә ашқынып көтә һәм әгәр күпмелер вақыттан һуң тирәләрендә бәләкәс казактар һәм башкорттар һикерешә қалһа ла, быны һис зур бәләгә һанамайҙар...

И.И. Лажечников язмаларынан

1814 йылдың 20 марты, Елисей қыры. Париж қушыһы, һокланыуынан тулқынланып, үзенә һылыуқайына яңы атқан сәскәләр шәлкемен тотторған һәм һөйгәнәненә мөхәббәтлә күззәренән тилергән урында төтөнлө усақ эргәһендә озон қолаксынлы қақашқан кәпәс кейеп башкорт тора һәм уғының башағында үзенә бифштексын қура...

“Тарихи хронология”нан мәғлүмәт:

1814 год 19 марта.

1, 2, 5, 8, 9, 12, 13, 14, 15 и 19-й башкирские полки победоносно вступили в Париж. Воины этих полков были награждены серебряными медалями “За взятие Парижа. 19 марта 1814 года”.

Бөтөн башкорт халкының, милләтенең быуаттарзы шаңғыртыр һүрелмәс горурлығы был!

Бөйөк бабабыз Бикбауға лайыклы һәйкәл куйған ырыузаштарым үсәргәндәр үззәренең шундай ук данлы 1812 йылы Ватан һуғышы каһармандарына ла лайыклы кәзер-хөрмәт күрһәтеренә ышанам. Үсәргәндең данлы 1-се, 7-се, 8-се, 9-сы атлы полктары иҫтәлеген, Иҫәнғолдан тыш, ул полктар йыйылып ойошкан һәм хәрби сәфәргә юлланған хәзерге Ырымбур өлкәһе Һарыкташ районы Воздвиженка касабаһында ла юғарылыклы кимәлдә билдәләү йәһәтенән был мәсьәлә Йәнсура районы һәм Ырымбур өлкәһе башкорттары королтайҙарында эшлекле кузғатылып, Башкортостан Республикаһы һәм Ырымбур гөбөрнә хөкүмәттәре кимәлендә тормошқа ашырылһын ине. Амин.

Өфө, 06.09.2012